

ASSAJOS I ESTUDIS

L'itinerari formatiu i professional de Jesús Sanz Poch (1897-1936). Renovació pedagògica i compromís polític a Catalunya durant el primer terç del segle XX¹

The training and professional itinerary of Jesus Sanz Poch (1897-1936). Educational renewal and political commitment to Catalonia during the first half of the twentieth century

Joan Soler Mata
Universitat de Vic

Data de recepció de l'original: juny 2008

Data d'acceptació: setembre 2009

ABSTRACT

The figure of Jesús Sanz Poch is mentioned in several monographic publications or periodicals as a result of the mark left on the path to the Normal Teaching of Lleida, the Summer School and the Normal of the Generalitat in Barcelona, and also, as a

¹ Aquest article es va gestar durant una estada de recerca als *Archives de l'Institut J.-J. Rousseau* (AIJRR) de Ginebra durant el mesos de gener i febrer de 2008 amb una beca de la Universitat de Vic. De retorn de Ginebra, l'oportunitat de conèixer Martí Sanz, el fill de Jesús Sanz, i la seva esposa Maria Dolors Ausàs que resseguien les petjades del seu pare, va donar un impuls a la tasca de recerca. Això no hauria estat possible sense la participació de François Bos, responsable dels arxius de Ginebra, que va tenir l'encert de posar-nos en contacte. Cal agrair d'una manera especial la col·laboració del matrimoni Sanz-Ausàs per haver permès l'accés a alguns documents de l'arxiu familiar que, juntament amb la consulta de les altres fonts documentals citades en l'article, han servit per anar reconstruint l'itinerari formatiu i professional i el pensament educatiu de Jesús Sanz i Poch.

result of the personal role and contribution made at the beginning of the movement Freinet in Catalonia. We are but larger studies and depth of the career of this master and educator who was born in the Penedes and format in Girona, Madrid and Geneva who, unfortunately, died very young and unexpectedly, a few months before the outbreak of the Spanish Civil War. That premature death stopped a brilliant career and upward within the field of education and, certainly, it is the source of the ignorance that we have a short but interesting work, deep and clear progression.

The article attempts to reconstruct the trail of professional training of Jesús Sanz in the context of their time teaching. It also to tries submit and systematize the thrust of his educational thought from the study of documentary sources in the institutions where he studied or worked as a teacher, a review of the documentation of the family archive and reading and analysis of texts written and published in newspapers and literary journals, cultural and educational at the time.

Jesús Sanz is a clear example of this link between teaching and educational renewal and political commitment which is the engine of social progress and cultural development to Catalonia during the early decades of the twentieth century. The training career is marked by figures such as Cassià Costal, Domingo Barnés, Luis de Zulueta and Manuel Bartolomé Cossío. The intellectual property concerns, unsatisfied with reality next, led him to scratch on expectations that opened from the outside. In this respect, his stay in the Rousseau Institute in Geneva, in the shadow of Claparède, Bovet, Piaget and Ferrière, is one of the keys to understand its evolution. The result was an intense life dedicated to the action and reflection in three main fields: political, cultural and literary and educational.

The written production of professor Sanz is quite remarkable and can be systematized into three main sections: the political reporting, the results of the studies as a literary critic and educational work. These papers of education can be outlined in the pages of the *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, *Revista de Escuelas Normales* and *Revista de Psicología i Pedagogia*, among other publications. As a whole reflect the concern towards the nuclear issues of the universe education of the time and point the lines of an own thinking on education that it is in process of building. The areas of interest and study are contemporary pedagogy, the relationship between education and social justice, the Unique School, the teacher and his training, the teaching of language and literature and, finally, the children's intellectual understanding and the selection of children «gifted», an issue that concerned him at the beginning of his stay in Geneva and that it is one of the main arguments of his articles.

KEY WORDS: Educational renewal, active education, Escola Normal de Girona, Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, Institute J.-J. Rousseau of Geneva,

Escola Normal de Lleida, Escola Normal de la Generalitat, techniques Freinet, unique school, teacher training, teaching of the Catalan language.

RESUM

La figura de Jesús Sanz Poch apareix citada en diverses publicacions com a resultat de la petjada que va deixar en la trajectòria docent a la Normal de Lleida i la Normal de la Generalitat a Barcelona i, també, com a conseqüència de l'aportació realitzada en els inicis del moviment Freinet a Catalunya. Ens manquen, però, estudis més amplis i aprofundits de la trajectòria d'aquest mestre i pedagog nascut al Penedès i format a Girona, Madrid i Ginebra que, malauradament, va morir molt jove i de forma inesperada, pocs mesos abans de l'esclat de la guerra civil espanyola.

L'article pretén reconstruir l'itinerari formatiu i professional de Jesús Sanz i presentar les línies mestres del seu pensament educatiu a partir de l'estudi de les fonts documentals existents en les institucions on va estudiar o exercir la docència, de la revisió de la documentació de l'arxiu familiar i de la lectura i anàlisi dels textos escrits i publicats.

Jesús Sanz és un clar exponent del vincle entre renovació pedagògica i compromís polític que constitueix el motor de l'avenç social i cultural al nostre país durant les primeres dècades del segle XX. La trajectòria formativa és un exemple de la inquietud intel·lectual que, insatisfeta amb la realitat propera, va furgar en les expectatives que s'obrien des de l'exterior. La preocupació envers els temes nuclears de l'univers educatiu de l'època apunta les línies d'un pensament educatiu propi en procés de construcció desenvolupat en una curta, però intensa, activitat professional.

PARAULES CLAU: renovació pedagògica, educació activa, Escola Normal de Girona, Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, Institut J.-J. Rousseau, Escola Normal de Lleida, Escola Normal de la Generalitat, tècniques Freinet, escola única, formació del professorat, ensenyament de la llengua catalana.

RESUMEN

La figura de Jesús Sanz Poch aparece citada en distintas publicaciones a consecuencia del recuerdo que dejó en su paso y trayectoria docente en la Escuela Normal de Lleida y en la Escuela Normal de la Generalitat en Barcelona, y como resultado de su aportación personal en los inicios del movimiento Freinet en Catalunya. Sin embargo no existe ningún estudio amplio y profundo sobre la trayectoria de este maestro y pedagogo nacido en la comarca del Penedès y formado en Girona, Madrid y Ginebra

que, lamentablement, morí molt jove i de forma inesperada pocs mesos abans del estallidó de la guerra civil espanyola.

El article pretén reconstruir el itinerari formatiu i professional de Jesús Sanz i presentar les línies de su pensament educatiu a partir del estudi de les fonts documentals existents en les institucions on estudió o exercí la docència, de la revisió de la documentació del arxíu familiar i de la lectura i anàlisi de los textos escrits i publicats.

Jesús Sanz es un clar exponent del vincle entre renovació pedagògica i compromís polític que constitueix el motor del progrés social i cultural de nuestro país durante las primeras décadas del siglo XX. Su trayectoria formativa es un ejemplo de la inquietud intelectual que, insatisfecha con la realidad próxima, hurgó en las expectativas abiertas desde el exterior. La preocupación hacia los temas nucleares del universo educativo de su época esboza las líneas de un pensamiento educativo propio, en proceso de construcción y desarrollado en una corta pero intensa actividad profesional.

PALABRAS CLAVE: renovació pedagògica, educació activa, Escola Normal de Girona, Escola de Estudis Superiors del Magisterio, Instituto J.-J. Rousseau, Escola Normal de Lleida, Escola Normal de la Generalitat, tècniques Freinet, escola única, formació del professorat, ensenyança de la llengua catalana.

1. EL PERFIL DE JESÚS SANZ I EL SEU TEMPS

Jesús Sanz Poch és un educador del seu temps, del temps marcat pels canvis que es produeixen a Catalunya, Espanya i Europa des de final del segle XIX fins a l'any 1936. Va néixer a Terrassola del Penedès (o Terrassola i Lavit o Torrelavit) el dia 3 de juny de 1897, essent el tercer fill d'una família que tindria quatre germans: Maria, Josep, Jesús i Manel. El pare Vicente Sanz Ferreres, natural de Xert (Castelló), era el mestre del poble. Havia arribat al Penedès el mes de juny de 1888, amb trenta-tres anys, després d'exercir el magisteri a Santa Maria de Merlès i Santa Margarida de Montbui. A Terrassola va establir relació amb Carme Poch Cantó, filla d'Arenys de Mar, que visitava un germà capellà destinat a aquest poble del Penedès².

² La relació que el matrimoni Sanz-Poch i els fills van mantenir amb la família d'Arenys de Mar va propiciar que el jove Jesús Sanz fes classes de repàs a l'estiu a un nen que esdevindria un il·lustre fill de la vila, el poeta Salvador Espriu que, al cap dels anys, li va dedicar un exemplar d'*Israel*, el primer llibre publicat per Espriu en castellà a l'edat de setze anys, que es conserva a la biblioteca de la família Sanz.

La infantesa i adolescència dels quatre fills de la família Sanz Poch va transcórrer per terres de Girona per mor del trasllat a Port de la Selva i Cornellà de Terri, on el pare havia estat destinat de mestre. Jesús Sanz va ingressar a la Normal de Girona el setembre de 1911, per cursar-hi estudis de magisteri que va acabar el curs 1914-15 amb la qualificació de premi extraordinari i l'expedient més brillant de la promoció³.

Després d'exercir com a professor auxiliar gratuït de Lletres a la Normal de Girona durant el curs 1915-16, va ingressar a la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, secció de Lletres, de Madrid per començar-hi els estudis de professor normalista el mateix any 1916.

En finalitzar els estudis a Madrid amb el número 6 de la promoció, el desembre de 1919, fou nomenat professor numerari a la Normal de Lleida fins l'any 1932 que va passar a formar part del claustre de professors numeraris de l'Escola Normal de la Generalitat. A la Normal de Lleida era professor de Gramàtica i Literatura castellana. També hi exercí el càrrec de bibliotecari des de 1924 i, en els darrers temps, de secretari⁴. El professor Sanz havia estat nomenat, segons el Decret de 9 de juny de 1931, titular de la càtedra de Català. Abans d'aquesta data havia estat titular de la càtedra de Llengua Catalana dotada per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana fins que fou suspesa per la dictadura de Primo de Rivera. L'activitat es va reprendre sota el govern Berenguer. L'accés de Sanz a aquesta càtedra es va produir a la mort del lleidatà Enric Arderiu i Valls, que va ser el primer professor de català de la Normal de Lleida⁵. Com una mostra més de la inquietud, iniciativa i curiosi-

³ El seu germà Josep, dos anys més gran, també hi va ingressar l'any abans, el curs 1910-11, però només hi va fer els dos cursos del grau elemental.

⁴ Vegeu MIÑAMBRES, Amparo. *L'Escola Normal de Lleida. Una crònica dels seus primers 100 anys: 1841-1940*. Lleida: Universitat de Lleida, 1994, pàg. 214 (Llista de professorat de la Normal masculina). Segons les dades d'aquest llibre, Jesús Sanz va ser bibliotecari de la Normal durant el període 1928-1932, i secretari de la Normal masculina durant el curs 1931-32. Aquest va ser el darrer curs a l'escola, ja que els primers dies de 1932 es va incorporar al nou destí de la Normal de la Generalitat a Barcelona. Aquestes dades concorden amb les que consten a l'expedient de l'Arxiu General de l'Administració d'Alcalá de Henares.

Segons Miñambres, el 1930 es produeix un petit incident a la classe del professor Sanz Poch, que comunica a la direcció del centre el 24 d'abril. En lliurar la papereta d'examen (cal suposar que amb mala nota) a un alumne, de segon curs, anomenat I. Florensa, aquest va escriure al costat de la puntuació una paraula «soez y depresiva para el profesor». És per això que el professor Sanz considera que «se le ha ofendido a él y a la profesión». Discutit l'acte d'Isidre Florensa pel claustre, es decideix amonestar públicament l'alumne, davant del claustre i de tot l'alumnat, «para que sirva de ejemplaridad a todos los normalistas» (pàg. 170).

⁵ Enric Arderiu i Valls (Linyola, 1868-Lleida, 1920) era llicenciat en Filosofia i Lletres i dominava el llatí, el grec, l'hebreu i l'àrab. Va ser arxiver i bibliotecari provincial i va participar en totes les institucions i activitats culturals de Lleida, essent fundador i president del Centre Excursionista de Lleida, director del

tat intel·lectual que el movien, va esmerçar una part del temps de vida lleidatana a iniciar els estudis de Dret com a alumne lliure a la Universitat de Barcelona. Per accedir a aquests estudis va tramitar, durant el curs 1926-27, el títol de Batxiller a l'Institut de Segona Ensenyança de Lleida, convalidant assignatures dels estudis de magisteri i cursant-ne algunes com a alumne lliure. Aquest interès envers els estudis jurídics, relacionat sense cap mena de dubte amb les inquietuds polítiques de Sanz, es va estroncar amb el viatge i l'estada d'estudis a Ginebra.

Durant l'estada a Lleida va fer classes de preparació per a noies que volien ingressar al batxillerat i al magisteri i, sobretot, va participar activament en el moviment cultural lleidatà. Fou vicepresident de la Comissió delegada de Lleida de l'Associació Protectora de l'Ensenyança catalana, un dels fundadors de l'Ateneu, secretari dels Jocs Florals i un actiu col·laborador del moviment cultural lleidatà⁶.

El nomenament de professor de la Normal de la Generalitat es va produir el mes de novembre de 1931, juntament amb Josep Piñol i Mirada⁷ que aleshores eren director i secretari respectivament de la Normal de Lleida, després del canvi de direcció que es produí amb l'adveniment de la República. A l'Escola Normal de la Generalitat, Jesús Sanz va impartir l'assignatura de Metodologia del llenguatge. Segons els alumnes d'aquesta escola, era «un professor afable i discret, de maneres suaus i mesurades i molt apreciat»⁸.

Dins l'àmbit polític Jesús Sanz va mantenir una actitud i activitat compromesa com a militant d'Esquerra Republicana de Catalunya i en les eleccions a diputats a les Corts de 1933 va ser candidat per aquest partit polític.

periòdic *La comarca de Lleida* i, a proposta de la Protectora, el primer titular de la càtedra de Llengua Catalana de les Normals masculina i femenina des de 1916. També va ser professor del Liceu Escolar dirigit per Frederic Godàs.

⁶ Vegeu: BORRELL FIGUERA, Josep. «La cultura a les terres de Lleida de 1900 a 1936». *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 14, Tàrraga, abril 2001, pàg. 225-235.

⁷ Josep Piñol (o Pinyol) i Mirada era company i amic de Jesús Sanz. Van coincidir a la Normal de Lleida i, tal com hem vist, foren nomenats en el mateix moment professors numeraris de la Normal de la Generalitat. Curiosament ambdues trajectòries formatives són ben paral·leles. Piñol, que era professor de Geografia i Història a la Normal de Lleida, havia nascut a la ciutat del Segre l'any 1879. Després de formar-se com a mestre a Lleida va ampliar estudis a la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, també a la secció de Lletres. Va exercir de mestre i d'inspector i va rebre una beca de la JAE per estudiar el funcionament de la inspecció escolar a França, Bèlgica i Suïssa el curs 1913-14. Josep Piñol era un home de lletres que va ser guardonat en els Jocs Florals. També va ser un polític apassionat que va militar activament a les files republicanes.

⁸ Vegeu: CARBONELL, Pere.; MASSIP, Laura. *Els professors de l'Escola Normal de la Generalitat. 1931-1939. Apunts biogràfics*. Barcelona: Associació d'Amics de l'Escola Normal de la Generalitat, 1998, pàg. 42.

Jesús Sanz i el seu pare Vicente Sanz
(Barcelona, 17 d'abril de 1927).
Arxiu família Sanz-Ausàs

Jesús Sanz i Poch

Els participants al curs d'estiu de l'Institut Rousseau de 1924 amb el professorat. Al darrera hi veiem Jesús Sanz i Narcís Masó. Arxiu Institut J.-J. Rousseau (AIJRR) – Ginebra.

Una excursió d'un grup d'estudiants de l'Institut Rousseau amb Pierre Bovet i Édouard Claparède. Jesús Sanz és al centre, al costat de Claparède. Arxiu família Sanz-Ausàs

Pierre Bovet, Jesús Sanz i un grup de professors a l'Escola d'Estiu de 1931. Arxiu família Sanz-Ausàs

Sanz va ser un membre actiu de la *Asociación de profesores de Escuelas Normales*⁹ i un col·laborador fidel de la *Revista de Escuelas Normales* que va merèixer un reconeixement escrit del director Rodolfo Llopis, company de promoció de Sanz a la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio¹⁰.

L'any 1916 havia demanat una primera beca a la JAE perquè volia passar un curs complet a l'Institut J.-J. Rousseau de Ginebra. Va basar la sol·licitud en una memòria titulada «Hacia la Paidología» però li fou denegada, probablement per raó de la seva joventut i manca de trajectòria professional. Segons Marín Eced, des d'aquesta data, les relacions amb la JAE van ser freqüents perquè va tramitar diverses sol·licituds els anys 1925, 1926 i 1927 per tal d'estudiar a França, Bèlgica i Suïssa¹¹. Sanz argumentava les sol·licituds en l'interès per conèixer l'ensenyament de la llengua i literatura en les escoles primàries, les escoles noves i les escoles Normals d'aquests països. Més concretament s'interessava per visitar l'École des Roches, les escoles decrolynianes belgues, les escoles suïsses del cantó de Vaud, la Maison des Petits de Ginebra, el Bureau International des Écoles Nouvelles de Ferrière i per cursar estudis a l'Institut Rousseau. Després de diverses denegacions, li van concedir una beca l'any 1927, rehabilitada l'any 1928 i prorrogada fins a l'any 1929. En aquell moment era professor numerari de la Normal de Lleida.

El primer contacte amb l'Institut Rousseau s'havia produït amb anterioritat a la beca de la JAE. De fet l'estiu de 1923 va realitzar pel seu compte un viatge d'estudis pedagògics a Alemanya i França; i l'any següent, el 1924, va assistir, també pel seu compte, al curs de vacances organitzat per l'Institut i realitzat entre el 4 al 15 d'agost, on va coincidir amb Narcís Masó dins un grup ampli i divers d'una cinquantena de persones procedents de diversos països

⁹ Jesús Sanz figura a la llista d'assistents de les actes de les assemblees. Tenim notícia de la participació activa a les assemblees de l'associació celebrades a Madrid els dies 17 al 19 de desembre de 1928 i del 18 al 20 de desembre de 1929. Vegeu: «Nuestra Asamblea». *Revista de Escuelas Normales*. Vol. VI (1928), pàg. 343-353. «Nuestra Asamblea de 1929». *Revista de Escuelas Normales*. Vol. VII (1929), pàg. 294-301. L'any 1931 va presentar una ponència a l'Assemblea anual de professors d'escoles Normals, celebrada els dies 17-19 de juny de 1931, amb el títol «Residencias de Estudiantes Normalistas» signada a Lleida amb data 26 de maig del mateix any (*Revista de Escuelas Normales*, any 1931, pàg. 123-127).

¹⁰ LLOPIS, Rodolfo. «Memoria del Director de la Revista». *Revista de Escuelas Normales* (1929), pàg. 284-285.

¹¹ Vegeu: MARÍN ECED, Teresa. *La renovación pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en Pedagogía por la Junta para Ampliación de Estudios*. Madrid: CSIC, 1990, pàg. 374; i també: MARÍN ECED, Teresa. *Innovadores de la educación en España*. Universidad de Castilla La Mancha: Servicio de Publicaciones, 1991, pàg. 325-326. En els Arxius IJJR de Ginebra, Jesús Sanz consta com a alumne ordinari del curs 1927-28 i com a alumne del curs de vacances del 13 al 25 d'agost de 1928. El seu allotjament a Ginebra era: *chez Madame Replumaz* a la rue Micheli-du-Crest.

(França, Bèlgica, Espanya, Itàlia, Alemanya, Àustria, Polònia i la mateixa Suïssa). La satisfacció pels bons resultats del curs va ser mútua, tant des del punt de vista dels organitzadors com dels assistents. Així ens ho ratifiquen la crònica publicada a *L'Éducateur* i les cartes publicades a la premsa ginebrina i signades pels assistents. És oportú fer-se ressò de la que, en nom del conjunt d'assistents, van signar Narcís Masó i cinc representants més. En aquesta carta, apareguda el 21 d'agost amb l'encapçalament «*Après les cours de vacances de l'Institut J. J. Rousseau*», s'expressa un profund reconeixement envers l'acollida, el tracte del professorat, el treball científic realitzat i l'esperit familiar viscut, i s'encoratja els ensenyants perquè hi assisteixin i a l'Institut perquè organitzi noves edicions. Les manifestacions escrites reflecteixen perfectament allò que els alumnes trobaven a l'Institut Rousseau: treball científic i ambient amical i familiar. Uns dies abans del curs d'estiu de 1924 a l'Institut Rousseau, Sanz havia aprofitat l'estada a Ginebra per participar en el XXI Congrés de la *Société Pédagogique de la Suisse Romande* i viure així, en directe, els debats sobre l'escola única i la reforma de la formació del magisteri que aspirava, com en altres països, al nivell universitari.

El període d'estudis a l'estranger va ser fecund i profitós per a la seva formació i va produir força articles en diverses revistes pedagògiques. Foren mesos d'una intensa activitat que van satisfer una enorme inquietud intel·lectual i capacitat de treball desplegada en diversos fronts que després analitzarem més profundament. Com a exemple citarem la conferència sobre literatura catalana a la *Union Internationale des Étudiants* el 17 de juny de 1929 en la qual va ser presentat pel mateix Rector de la Universitat de Ginebra, M. Werner¹². La conferència va ser un bon pretext, segons la ressenya de *L'intermédiaire des éducateurs*, perquè Sanz exposés la varietat cultural i social d'Espanya, en presentés la diversitat lingüística i, en aquest marc, desgranés l'evolució de la literatura catalana des del segle XI fins a les primeres dècades del segle XX. Tal com analitzarem més endavant, de Ginebra també en va portar notícies de Freinet i les renovadores tècniques de la impremta a l'escola.

El 12 de setembre de 1932 es va casar amb una mestra que havia estudiat, com ell, a la Normal de Girona¹³. Maria Mazó Madí havia nascut el 24 d'abril de 1902 a Vidreres. Era filla de Francesc Mazó, un confiter d'aquella població, i de Rosa Madí, amb arrels familiars a Vallcanera. Va obtenir el títol de mestra l'any 1921, va formar part de la plantilla del Patronat escolar de Barcelona i va

¹² Vegeu: *L'intermédiaire des éducateurs*, any XVI, núm. 130-131, juny-agost 1929.

¹³ El casament va merèixer una notícia dins la crònica de l'Institut J.-J. Rousseau que es publicava a *L'intermédiaire des éducateurs* (núm. 150-151, octubre-desembre 1932).

exercir al Grup escolar Milà i Fontanals del carrer de Carme. El matrimoni Sanz-Mazó va tenir un únic fill, Martí, que només tenia tres mesos quan el pare Jesús Sanz Poch va morir la matinada del dimarts 21 d'abril de 1936, de manera sobtada a causa de les conseqüències d'una operació quirúrgica¹⁴.

Malgrat la curta vida del professor Sanz, la producció escrita és força notable i es pot sistematitzar en tres grans blocs: els articles polítics, els resultats de les investigacions com a crític literari i, sobretot, l'obra pedagògica que, com més endavant revisarem, es pot seguir a la *Revista de Escuelas Normales*, a les *Páginas de Pedagogía* que publicava a Barcelona *El Día Gráfico* (amb el pseudònim Lulio), al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, a *El Magisterio Gerundense* i, en menor presència, al *Boletín Escolar* de Madrid, a la revista *Lleida* i al *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*. També destaca una traducció del francès al castellà de l'obra de Francisque Vial, *La doctrina educativa de J. J. Rousseau* per a l'editorial Labor (1931).

Aquest repàs biogràfic ens permet comprovar que la trajectòria de Jesús Sanz Poch s'inscriu de ple en un període cabdal de la nostra història col·lectiva, tant des del punt de vista social, polític i cultural com des de la perspectiva educativa. Si bé la mort imprevista li va estalviar el patiment de la guerra civil i un exili gairebé segur al final d'aquesta, la intensitat i densitat de la pròpia vida corren de forma paral·lela a un primer terç de segle igualment dens i intens a Catalunya i Espanya, però també a Europa. En el curs d'una entrevista que li van fer per al diari de l'Escola d'Estiu de l'any 1931, Jesús Sanz explica l'anècdota d'una ascensió al Montblanc amb Narcís Masó, un alemany i un guia, durant la qual es va enfrontar, dins un petit refugi, al risc de congelació durant la nit fent esforços per no adormir-se. Deia en referir-se al fet: «No, no volia morir. Ni ara tampoc. Tenia un interès imponderable a ajudar a l'estructuració de la Gran Catalunya»¹⁵.

¹⁴ Segons les dues esqueles publicades a *La Vanguardia* del dia 22 d'abril, la mort del professor Jesús Sanz i Poch es va produir a les dues de la matinada del dimarts 21 d'abril de 1936 al Policlínic de Barcelona. L'enterrament, que va comptar amb una nombrosa assistència i una representació expressa del govern de la Generalitat, es va celebrar el dia 22 a dos quarts d'una del migdia, «sortint del domicili del finat al carrer Calàbria, 101, 3r, 1a de Barcelona». El diari *L'Autonomista* de Girona (diari *federalista republicà i d'avisos i notícies* propietat de la família Rahola) es va fer ressò de la mort en l'edició del dia 22 d'abril i l'endemà, dia de Sant Jordi, va publicar una completa nota necrològica amb el títol *Els que moren: Jesús Sanz i Poch* (*L'Autonomista*. Girona, 23 d'abril de 1936, pàg. 2). També es van fer ressò de la mort del professor Jesús Sanz la *Revista de Escuelas Normales* en el número de maig de 1936 (any XIV, núm. 120, pàg. 154) dins de l'apartat de «Notícies» i la revista *Colaboración, la Imprenta en la Escuela* (núm. 13, any 1936, pàg. 140).

¹⁵ «Galeria de retrats. El professor Jesús Sanz». *Diari de l'Escola d'Estiu de la Generalitat de Catalunya*, 1931. Dimecres, 18 d'agost de 1931, any I, núm. 14, pàg. 55.

El professor Sanz era un home del seu temps que inscriu els ideals en la lluita empresa des del catalanisme polític i el republicanisme progressista català per a la reforma social i cultural. La vocació i professió foren heretades d'un pare també inquiet que no es va pas conformar i va cercar un millor futur personal lluny dels orígens, sempre aspirant a un demà millor per a ell i per als fills. Aquesta vocació va ser exercida a través dels viaranyes de la renovació pedagògica que esclata plenament, igual que la tasca professional, en els anys de la Segona República, però que abans ha begut en dues deus generoses i cabaloses: la tradició pedagògica de la *Institución Libre de Enseñanza* que li arriba sota el mestratge de Costal a Girona i de Cossío a Madrid i els nous corrents pedagògics europeus que coneix i estudia a Ginebra de la mà de Claparède, Bovet i Ferrière. Allà, vora el llac Léman, també s'amarà de l'esperit obert i progressista, «l'esperit de Genève», que sota la divisa de la pau i l'internacionalisme anhelava la construcció d'una nova utopia europea i mundial. Resseguint la biografia de Sanz Poch ens adonem de les fites que marcaven l'itinerari formatiu de l'època i ratifiquem, sense dubtes, que no hi ha acció ni maduresa sense formació prèvia. En el seu cas, com en d'altres, la qualitat de la formació rebuda i, àdhuc, buscada explica els resultats que se'n derivaren, tant en l'àmbit personal com col·lectiu.

2. EL RECORREGUT FORMATIU DE JESÚS SANZ: GIRONA, MADRID I GINEBRA

La Normal gironina, la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio de Madrid i l'Institut J.-J. Rousseau de Ginebra són els tres llocs clau de la formació del jove Jesús Sanz i, a la vegada, dibuixen perfectament l'esquema d'una de les més completes formacions pedagògiques que es podien rebre al llarg dels anys centrals del primer terç del segle XX: una primera etapa de formació en una Normal com la de Girona on es començaven a respirar aires de canvi i de renovació; una segona etapa a Madrid, a redós de l'herència liberal i progressista de la ILE i al costat d'homes de la vàlua de Cossío o Barnés que impregnaven a fons els joves delerosos d'una formació intel·lectual d'alt nivell; finalment, una darrera etapa a Ginebra, una cruïlla travessada per les aspiracions i contradiccions pròpies d'una època de canvis, una finestra oberta als nous corrents pedagògics europeus i internacionals i uns sòlids fonaments disciplinaris, bastits sobre el nou edifici de les ciències de l'educació a partir d'un nou paradigma sorgit del desenvolupament dels principis científics i, sobretot, de la psicologia experimental.

*Vaig estudiar a la Normal de Girona en una època durant la qual es formaren una colla de companys amb la ferma orientació donada per Cassià Costal. El primer curs del Superior, vaig fer-lo a Barcelona, i no recordo que em reportés cap influència. Vaig acabar a Girona*¹⁶.

El pas de Jesús Sanz per les aules de la Normal de Girona no va passar desapercebut. Va donar-se en uns anys que forniren i formaren un bon gruix de noms il·lustres entre els quals destaquen Josep Mallart (de la mateixa promoció), Pere Rosselló (va ingressar el curs 1912-13) i Joan Roura-Parella (va ingressar el curs 1913-14)¹⁷. Destaca el brillant expedient assolit, al llarg dels seus estudis, per Jesús Sanz que va ingressar a la Normal de Girona l'any 1911, a l'edat de 14 anys, i va acabar-hi els estudis de Magisteri l'any 1915. Durant els dos primers anys d'estudis de mestre a Girona, en el seu grup-classe hi havia uns 13-14 alumnes, segons les assignatures, que van començar a les aules de l'Institut de Girona, el lloc on estava ubicada la Normal des del curs 1900-01 i van acabar als locals del núm. 29 del carrer de la Força, on s'havia traslladat la Normal l'any 1914, el mateix any en què es va obrir la Normal femenina de Girona¹⁸.

¹⁶ «Galeria de retrats. El professor Jesús Sanz». *Diari de l'Escola d'Estiu de la Generalitat de Catalunya, 1931*. Dimecres, 18 d'agost de 1931, any I, núm. 14, pàg. 54.

¹⁷ Joan Roura-Parella va néixer també, com Jesús Sanz, el mes de juny de 1897. Si un ho va fer el dia 3, Roura-Parella ho va fer el 29. El seu ingrés a la Normal no es va produir, però, fins als disset anys. Hi ha un paral·lelisme en la trajectòria formativa d'ambdós pedagogs que es pot comprovar resseguint la publicació: COLLELLEDMONT, Eulàlia.; VILANOU, Conrad. *Joan Roura-Parella. En el centenari del seu naixement (1897-1983)*. Barcelona: Facultat de Pedagogia. Universitat de Barcelona, 1997.

¹⁸ L'evolució dels estudis de magisteri i de les escoles normals i, de manera particular, la història de la Normal gironina es pot consultar a: PUIGBERT, Joan. *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*. Girona: Universitat de Girona, 1994; CLARA, Josep.; CORNELLA, Pere.; PUIGBERT, Joan. *La Normal de Girona, 150 anys d'història (1844-1994)*. Girona: Universitat de Girona, 1995. Des de la promulgació d'un decret d'1 d'agost de 1901, se suprimien les escoles normals i els estudis de Magisteri es van integrar en els anomenats *Institutos generales y técnicos*: «los actuales Institutos de segunda enseñanza tendrán desde la publicación de este Decreto, el nombre de Institutos generales y técnicos y en ellos se darán las siguientes enseñanzas: Estudios generales del Grado de Bachiller, Estudios elementales y superiores del Magisterio de primera enseñanza, las enseñanzas de Agricultura, Industria y Comercio, y las de Bellas Artes y Artes industriales, Enseñanzas nocturnas para obreros», i s'afegia «las Escuelas elementales y superiores de maestros forman parte de los Institutos conservando su unidad orgánica». Durant els anys de subordinació a l'Institut, els alumnes de Magisteri rebien les classes dels professors de batxillerat conjuntament amb els alumnes d'aquests estudis (dibuix, geografia i història, religió, nocions d'aritmètica i geometria, exercicis corporals, agricultura i gramàtica castellana). De fet, onze de les divuit assignatures de Magisteri també ho eren dels estudis de batxillerat (els alumnes de primer de Magisteri compartien classes amb els alumnes de 1r, 2n, 4t i 5è de batxillerat, i els de segon amb els de 1r, 3r i 6è de batxillerat). [Josep Clara cita la font següent: *Escuela Normal de Maestros de Gerona. Memoria correspondiente a los cursos de 1913 a 1914 y de 1914 a 1915*, redactada per Josep Barceló Casademont, secretari accidental de l'Escola, Girona, 1917].

Davant la impossibilitat de cursar el grau superior a Girona, Jesús Sanz va començar-lo a la Normal de Barcelona el curs 1913-14. Durant aquest període es va viure la transformació de l'Escola Normal gironina, després que les institucions polítiques i culturals de la ciutat reclamessin la creació d'una Escola Normal Superior de Mestres i una Escola Normal Superior femenina i que el Ministeri d'Instrucció Pública aprovés la creació d'aquestes dues institucions el mes de març de 1914. Durant aquell mateix curs ja es va iniciar la transició a la nova situació i el funcionament legal de la renovada institució. El mes de juny de 1914 ja s'hi feien els exàmens per als alumnes lliures¹⁹.

Aquesta transformació institucional dels estudis de Magisteri a la ciutat i província de Girona també va completar-se amb un notable canvi acadèmic quan, a partir de 1914, es va desenvolupar un nou pla d'estudis, el pla Bergamín, que suprimia la distinció entre mestre d'escola elemental i superior i establia com a titulació única la de Mestre de Primera Ensenyança. En la gestió d'aquests canvis hi tingué una influència decisiva la tasca de Cassià Costal i Marinello (Mollet de Peralada, 1876-Barcelona, 1937) que havia estat nomenat professor numerari de Pedagogia dels estudis de Magisteri de l'Institut de Girona des de 1912. Costal va arribar a Girona després de cursar els estudis a la Escuela Superior del Magisterio de Madrid i d'acabar-los amb el número u de la primera promoció de la secció de Lletres. Tenia 36 anys i una maduresa intel·lectual innegable²⁰. Durant el curs 1912-13 va impartir classes de Pedagogia i Treballs manuals als dos cursos de Magisteri. En la nova etapa, Cassià Costal va ser nomenat director de l'Escola Normal Superior de Mestres de Girona el 6 de maig de 1914.

La influència sobre Jesús Sanz, que va retornar a Girona per acabar-hi el darrer any d'estudis, és indubtable i no es va pas limitar a la formació donada a les classes de Pedagogia, l'assignatura que Costal impartia. Sens dubte que deuria tenir un paper principal en la recomanació que l'estudiant més brillant

¹⁹ Segons Joan Puigbert, les gestions es van iniciar a petició de la Junta Provincial d'Instrucció Pública que es va adreçar a la Diputació provincial de Girona. També es van adherir a la mateixa petició l'associació dels alumnes de Magisteri de l'Institut (Pere Rosselló era el primer signatari de la sol·licitud), l'associació provincial de mestres i l'Ajuntament de Girona. També cal esmentar l'oposició d'algunes veus notables a aquests canvis. És el cas del professor de l'Institut de Girona, Rafael Ballester, que criticava el doblatge que els nous estudis de magisteri suposaven en relació als que es feien a l'Institut i que, a més, es feien sense infraestructures ni material didàctic adequat.

²⁰ PUIGBERT, Joan. «De la consolidació a la guerra civil (1914-1939)». A: CLARA, Josep.; CORNELLA, Pere.; PUIGBERT, Joan. *La Normal de Girona, 150 anys d'història (1844-1994)*. Girona: Universitat de Girona, 1995, pàg. 67.

de la promoció completés els estudis a Madrid, a les aules de la prestigiosa Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, el mateix lloc on ell s'havia format abans d'arribar a Girona. Al costat de Costal, l'estudiant Jesús Sanz aprofità el mestratge de Dalmau Carles i, sobretot, de l'historiador Rafael Ballester, catedràtic de l'Institut de Batxillerat de Girona²¹.

La inquietud del jove Sanz el va portar a participar en l'associació d'estudiants de la Normal, l'Agrupació Normalista de Girona, que existia des del curs 1911-12. Ell mateix va ocupar la presidència d'aquesta associació el curs 1914-15 (el darrer dels estudis) quan es va iniciar una nova etapa plena de projectes: organització de sortides i visites d'estudi, programació de conferències i publicació de la revista mensual *Minerva*²².

Els articles publicats a la revista *Minerva*, l'òrgan oficial de l'agrupació, són una mostra clara de l'activisme i les inquietuds de qui exercia la tasca de cap de redacció: «*En la primavera de la vida nos encontramos también nosotros, y quizás por ello, y por forjarse muy a menudo, en nuestra exaltada e impresionable imaginación, múltiples y hermosas ilusiones, soñemos alguna vez, y propaguemos ideales, sinó imposibles, irrealizables al presente*»²³. En el primer número de

²¹ Rafael Ballester i Castell (Palma, 1872 - Tarragona, 1931) va estudiar el batxillerat a l'institut de Palma, es va llicenciar en Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona i es va doctorar en Història a la Universitat Central amb una tesi titulada «Investigaciones sobre metodología geográfica». Catedràtic d'Història dels instituts de Palència (1910), Girona (al cap de poc) i Valladolid (1922), abandonà la càtedra com a protesta contra el pla del ministre d'Instrucció pública de la Dictadura, Callejo (1929). L'any 1911 va ser pensionat per realitzar estudis de bibliografia i geografia a París i Bèlgica. L'any 1923 va participar en el congrés internacional d'Història de Brussel·les. Entre els estudis i les publicacions cal destacar: *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía* (1901), *Bosquejo histórico sobre la instrucción pública en Mallorca* (1904), *Bibliografía de la Historia de España* (1921), *Curso de Historia de España* (traduït al francès 1928 i a l'alemany parcialment 1929), *Nueva Geografía Universal* (1925), *Las fuentes narrativas de la Historia de España durante la Edad media y durante la Edad Moderna* (1908 i 1927) i altres llibres i manuals d'història i geografia espanyola i universal. Amb el títol «Historiografía española», Jesús Sanz va publicar a la *Revista de Escuelas Normales*, l'any 1927, un comentari bibliogràfic de l'obra de Ballester en el qual destaca la tasca de sistematització de les fonts historiogràfiques i el caràcter didàctic de les aportacions del seu «mestre» a Girona del qual es confessa deutor. L'any 1930 també va signar, a la mateixa revista, una ressenya de les edicions franceses i alemanyes de la *Historia de España* de Ballester. [Vegeu: *Revista de Escuelas Normales*. Vol. V (1927), pàg. 97-99; vol. VIII (1930), pàg. 326-327].

²² La revista *Minerva* va ser una «Publicación mensual de Literatura, Ciencia y Arte. Órgano oficial de la Agrupación Normalista de Girona». El primer número d'aquesta publicació, impresa a la impremta Dalmau Carles Pla de Girona, va sortir el mes d'abril de 1915. La redacció i administració estaven ubicades al carrer de la Força, 29 de Girona (la seu de la Normal). El preu de subscripció per un any era de 1,50 pessetes i el número solt valia 15 cèntims. La revista també s'anunciava com a «publicación mensual de Literatura, Sociología y Pedagogía» i com a «portavoz de las aspiraciones Normalistas».

²³ Cita extreta del «Saludo», l'editorial del primer número de la revista signada per la redacció. [Revista *Minerva*, any I, núm. 1, Girona, abril de 1915, pàg. 1].

Minerva, ell mateix, com a president de l'entitat normalista, signava un article titulat «*Realidad!...*» on feia una crida a assolir la síntesi entre la realitat i la idealitat a l'hora de guiar les accions de l'agrupació i començava a dibuixar l'ideari d'un esperit normalista que anà construint durant la trajectòria professional, i que analitzarem en un apartat posterior. Sens dubte el valor dels ideals en educació és una peça important per entendre la inquietud del jove Sanz: «*Queremos formar el carácter de las futuras generaciones y no tenemos carácter; queremos infundir ideales que eleven a nuestro pueblo moralmente abatido, y no tenemos ideales. Pretendemos regenerar, y todavía no hemos nacido espiritualmente. Y esto, normalistas, no puede ser. El hombre que actúa en la vida sin ideales, no es un hombre, es una máquina. (...) Es necesario poseer en lo más recóndito de nuestro espíritu un tesoro de idealidades latentes y elevadas, y trabajar por estas idealidades; pero con carácter, con voluntad fuerte y decidida*»²⁴.

La necessitat de viure els ideals era un element important per exercir la professió. Aquest esperit idealista, la influència de Costal i un brillant expedient el van portar a Madrid per assolir la formació necessària per exercir de professor normalista i contribuir, decisivament, a la millora de la formació del mestre. El primer tast l'havia fet i superat perfectament a Girona quan, el curs 1915-16, Jesús Sanz va exercir a l'Escola Normal masculina com a professor auxiliar gratuït de Lletres²⁵.

*Després a l'any 16 vaig ingressar a la Escuela Superior del Magisterio, a Madrid, on tan intensa acció exerciren homes com Alvarez Buylla, Zulueta, Barnés, etc. També vaig cursar la Pedagogia Universitaria a l'ombra de la figura no mai prou ponderada de Cossío*²⁶.

La Escuela Superior del Magisterio, creada a partir de 1909, va ser regulada i reformada els anys 1911 i 1914 quan adoptà el nom de Escuela de Estu-

²⁴ SANZ, Jesús. «Tengamos carácter». *Minerva. Publicación mensual de Literatura, Ciencia y Arte*. Any I, núm. 2, maig de 1915, pàg. 1-2.

²⁵ Segons l'expedient de l'Escola Normal Superior de Mestres de Girona va ser nomenat pel Rector de la Universitat de Barcelona (Valentí Carulla) com a «*auxiliar interino gratuito con destino a la sección de Letras*» per al curs 1915-16. Va prendre possessió davant el director de l'escola (Cassà Costal) i el secretari accidental (Josep Barceló Casademont que era precisament el professor auxiliar propietari de la secció de Lletres) i va cessar el 30 de juny de 1916. La revista *Minerva* (núm. 10, gener 1916, pàg. 16) també es fa ressò d'aquest fet i en la secció de notícies s'explica que Jesús Sanz «*redactor-jefe de nuestra revista*» ha estat nomenat professor auxiliar gratuït de Lletres i s'ha fet càrrec dels quatre cursos d'Història.

²⁶ «Galeria de retrats. El professor Jesús Sanz». *Diari de l'Escola d'Estiu de la Generalitat de Catalunya, 1931*. Dimecres, 18 d'agost de 1931, any I, núm. 14, pàg. 54.

dios Superiores del Magisterio. L'any 1932 va desaparèixer en crear-se la secció de Pedagogia a la Facultat de Filosofia i Lletres²⁷. Tal com hem assenyalat en el repàs biogràfic de l'apartat anterior, Jesús Sanz hi va estudiar durant el període 1916-19.

Aquest centre educatiu havia estat concebut com un lloc de formació de mestres de mestres, desenvolupant en els estudiants l'esperit científic i la investigació. Es tracta del primer intent seriós de dotar el professorat de les Escoles Normals d'una veritable formació científica i professional que superés el model artesanal. Segons M. del Mar del Pozo, «*la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio surgió con unos propósitos claramente reformadores, fruto de los ideales regeneracionistas que tenían el panorama cultural español en la primera década del siglo XIX*»²⁸. Sense negar un perfil divers entre el professorat i un indubtable balanç de llums i ombres en la tasca pedagògica, es pot afirmar que el centre va ser, en línies generals, una prolongació del pensament de la Institución Libre de Enseñanza.

Jesús Sanz va integrar la vuitena promoció del centre després d'obtenir el núm. 3 en la llista de mèrits de l'examen d'ingrés. L'entrada es produeix amb posterioritat a la darrera reforma de l'escola derivada de l'aplicació del pla Bergamín i abans de l'any 1922 quan, amb la desaparició de l'accés directe per als alumnes que acabaven els estudis, s'inicia una fase de decadència a la institució²⁹. Els estudis tenien un fort caràcter selectiu plasmat en les condicions d'ingrés que estableixen un examen en el qual, per a la secció de Lletres on entrà Sanz, calia demostrar coneixements de llengua francesa, dels corrents pedagògics europeus, d'expressió escrita, de capacitats específiques per a l'estudi de la

²⁷ Vegeu: FERRER MAURA, Salvador. *Una institución docente española. La Escuela Superior del Magisterio (1909-1932)*. Madrid: CEDESA, 1973; MOLERO PINTADO, Antonio.; POZO ANDRÉS, M. del Mar. DEL. (ed.). *Escuela de Estudios Superiores del Magisterio (1909-1932). Un precedente histórico en la formación universitaria del profesorado español*. Alcalá de Henares: Departamento de Educación. Universidad de Alcalá de Henares, 1989.

²⁸ Vegeu: POZO ANDRÉS, M. del Mar. DEL. «La innovación metodológica y la formación del profesorado en la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio». A: MOLERO PINTADO, Antonio.; POZO ANDRÉS, M. del Mar. DEL. (ed.). *Escuela de Estudios Superiores del Magisterio (1909 - 1932). Un precedente histórico en la formación universitaria del profesorado español*. Alcalá de Henares: Departamento de Educación. Universidad de Alcalá de Henares, 1989, pàg. 65.

²⁹ Vegeu: MOLERO PINTADO, Antonio. «La Escuela de Estudios Superiores del Magisterio y su entorno histórico y educativo». A: MOLERO PINTADO, Antonio.; POZO ANDRÉS, M. del Mar. DEL. (ed.). *Escuela de Estudios Superiores del Magisterio (1909-1932). Un precedente histórico en la formación universitaria del profesorado español*. Alcalá de Henares: Departamento de Educación. Universidad de Alcalá de Henares, 1989, pàg. 17-44.

geografia, l'anàlisi gramatical, etc. Superat l'examen d'ingrés, el programa dels tres anys dels estudis de la secció de Lletres era integrat per matèries troncales i comunes de pedagogia i idiomes (anglès o alemany) i de matèries específiques (geografia, història, llengua i literatura i belles arts) des d'una perspectiva científica i investigadora. Durant el tercer any d'estudis es feien pràctiques a les escoles de Madrid. Tot plegat justifica el caràcter de «*centro de formación de funcionarios de élite, previamente seleccionados (...) y, en consecuencia, (con) unos alumnos altamente motivados*» que Viñao atorga a la institució madrilenya³⁰.

Juntament amb Sanz, a la vuitena promoció de la secció de Lletres hi podem trobar Rodolfo Llopis, que a l'etapa republicana va ser Director general d'Instrucció Pública i autor de la coneguda obra *La revolución en la escuela*³¹, María Sánchez Arbós, activa col·laboradora de la ILE i amb una brillant trajectòria professional³² o el mallorquí Josep Ensenyat Alemany³³ fins a arribar al total dels setze alumnes del grup d'aquesta secció. La nòmina de notables alumnes de l'escola en les altres promocions i les innovadores activitats pedagògiques que hi practicaren i que impulsaren una part del professorat reforça el paper del centre en la renovació pedagògica lligada a l'esperit normalista del primer terç del segle XX a Espanya.

Si a la Normal de Girona Jesús Sanz va formar part del que Àngel Frigola i Joan Roura-Parella van anomenar l'*escuela de Cassià Costal*³⁴, ben bé podríem dir que a Madrid va integrar la llista dels privilegiats que tingueren l'oportunitat de seguir el mestratge de Cossío en els cursos de pedagogia que l'il·lustre pedagog impartia: «*Quiquiera que haya tenido la inmensa fortuna de asistir a uno o varios de aquellos cursos, recuerda con emoción aquellas sesiones memorables en las que el Maestro se descubría en la plenitud de su magno saber. (...) Cossío era*

³⁰ Vegeu: VIÑAO, Antonio. «Hombres e ideas en la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio». A: MOLERO PINTADO, Antonio.; POZO ANDRÉS, M. del Mar. DEL. (ed.). *Escuela de Estudios Superiores del Magisterio (1909-1932). Un precedente histórico en la formación universitaria del profesorado español*. Alcalá de Henares: Departamento de Educación. Universidad de Alcalá de Henares, 1989, pàg. 141-166.

³¹ Vegeu: LLOPIS, Rodolfo. *La revolución en la escuela*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2005. L'edició conté un estudi introductorí d'Antonio Molero Pintado.

³² Vegeu: SÁNCHEZ ARBÓS, María. *Mi Diario*. Zaragoza: Gobierno de Aragón/ Caja Inmaculada, 2000. La introducció, signada per Víctor M. Juan Borroy i Antonio Viñao, és una excel·lent i documentada anàlisi de la trajectòria d'aquesta professora en el context educatiu del primer terç del segle XX. També es pot consultar la publicació recent de María Sánchez Arbós, *Una escuela soñada. Textos* (Madrid: Biblioteca Nueva, 2008).

³³ Vegeu: OLIVER, Jaume. «El context institucional en la formació dels mestres a les Illes Balears (1914-1936)». *Educació i cultura. Revista mallorquina de Pedagogia*, núm. 8-9 (1990-91), pàg. 107-113.

³⁴ Vegeu: «In Memoriam». *El Magisteri Català*, núm. 224, 28 de gener de 1937.

*el Maestro insuperable, es decir el sabio eminente y el educador-artista*³⁵. L'admiració i devoció per la figura de Cossío va deixar en segon terme la influència que, sens dubte, van exercir alguns professors de l'escola com Domingo Barnés des de les classes de paidologia o Luis de Zulueta en les lliçons d'història de la pedagogia.

Passats els anys de l'estada a Madrid, Jesús Sanz va voler homenatjar el mestre Cossío publicant el resum, en forma d'apunts, del curs sobre «*Iniciación a los problemas fundamentales de la educación y la pedagogía*» impartit durant l'any acadèmic 1916-17 i al qual va assistir «*devotamente desde el primero al último día de clase, y en el que me cupo la gran fortuna de tomar una parte muy activa*». Sanz, profundament colpit i entusiasmat pel l'ús de la conversa i el mètode socràtic que Cossío dominava a la perfecció, revisa el contingut essencial dels conceptes i de les idees desenvolupades que recorren de forma rigorosa els temes claus de la pedagogia contemporània, sorprenen per la seva modernitat i, sobretot, obren la porta dels nous corrents pedagògics renovadors que començaven a inundar el mapa educatiu europeu. Cossío va obrir al jove Sanz la porta vers l'exterior i li desvetllà el desig de seguir aprenent, cercant els coneixements més enllà de les fronteres de la pedagogia catalana i espanyola. Sens dubte, Ginebra va començar a esdevenir un horitzó i una meta. Recordem, en aquest sentit, que la primera sol·licitud per anar a estudiar a l'Institut Rousseau va ser formulada per Jesús Sanz a la Junta para la Ampliación de Estudios l'any 1916. La denegació no el va fer desistir i l'any 1927, s'obriria una tercera etapa de formació a Ginebra que, després de gairebé dos anys, es tancaria amb una profunda satisfacció que queda ben reflectida en la dedicatòria que Jesús Sanz va escriure, en francès, en el Llibre d'Or dels alumnes de l'Institut Rousseau:

*Heus aquí un alumne de l'Institut que ha viscut els moments històrics de l'annexió de la nostra estimada Casa a la Universitat, la instal·lació en el gran edifici del carrer Carl Vogt i el començament de Piaget a la càtedra d'Història del pensament científic de la Universitat i molts altres fets dignes de ser explicats amb detall en la història de l'Institut de Ciències de l'Educació*³⁶.

³⁵ Vegeu: SANZ, Jesús. «Un curso de Cossío. Iniciación a los problemas fundamentales de la educación y de la pedagogía». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, any 1931, vol. 55, pàg. 10.

³⁶ Font: Archives Institut J.-J. Rousseau - Université de Genève, Fonds Général, *Livre d'Or des élèves de l'IJJE*, volum 2, pàg. 288. Conté un breu text de presentació escrit per ell mateix i il·lustrat amb una foto-

Aquestes curtes línies ens ofereixen una perspectiva de l'impacte de la formació rebuda a Ginebra. Hi van pesar els aspectes científics rebuts en els cursos, en les conferències i en els congressos, però també hi van pesar el context general i el clima que es respirava en aquella Ginebra de l'Europa d'entreguerres i l'ambient liberal i amical —profundament educatiu— de l'Institut.

També he fet estudis a l'estranger, per compte meu i també pensionat per la JAE. Vaig assistir durant dos cursos a l'Institut Rousseau de Ginebra fins a obtenir el diploma, i també cursos a la Universitat sota l'alt mesuratge de Claparède, Piaget, Bovet, pel que fa a Psicopedagogia i de Werner respecte de Filosofia.

Vaig tenir ocasió de viure la vida intensa de Ginebra a l'entorn de les reunions de la Societat de Nacions. De Suïssa cal dir que és un país amb una democràcia model que molts pobles haurien d'adoptar³⁷.

L'empremta de l'esperit de Ginebra en la personalitat i el pensament de Jesús Sanz va ser notable i així ens ho transmet Herminio Almedros: «*Jesús Sanz. Un pie en Ginebra. Bien plantada su tienda nómada para recoger y meditar (...)*»³⁸. Era la conseqüència lògica de la llarga estada que hi va fer i durant la qual va realitzar les activitats següents:

- Assistència a Luxemburg a la Conferència Internacional sobre Bilingüisme, del 2 al 5 d'abril de 1928. Aquesta conferència va comptar amb la col·laboració de Claparède (Ginebra), Decroly (Brusel·les), Garnier (París), Jespersen (Copenhague), Piaget (Neuchâtel), Stern (Hamburg), etc.³⁹

grafia seva al Parc des Bastions al costat de la Universitat de Ginebra. Sanz explica que va entrar a l'Institut l'octubre de 1927 i va sortir-ne el juliol de 1929. A l'Institut Rousseau va coincidir amb Narcís Masó i, durant el semestre d'estiu de 1928, també amb Anna Pujola. El 18 d'abril de 1929 va ser escollit membre del comitè de l'*Amicale Institut J.-J. Rousseau* i encarregat del càrrec de vicetresorer. L'any 1932 va participar en la celebració del 20è aniversari de la institució ginebrina (1912-1932). N'hi ha constància perquè surt esmentat a l'apartat «Alumnes 1927» publicat a la revista *L'Éducateur*, núm. 19, any LXVIII, 8-octubre-1932.

³⁷ «Galeria de retrats. El professor Jesús Sanz». *Diari de l'Escola d'Estiu de la Generalitat de Catalunya, 1931*. Dimecres, 18 d'agost de 1931, any I, núm. 14, pàg. 54.

³⁸ Es tracta d'un comentari d'Almedros a la *Revista de Escuelas Normales* en relació a un article de Sanz a la revista *Baixaixa* sobre la selecció del ben-dotats.

³⁹ En una ressenya de Pierre Bovet a *L'intermédiaire des éducateurs* (núm. 123; 14 d'abril de 1928) sobre aquesta conferència, s'esmenta la presència de Masó i Sanz dins la delegació de membres de l'Institut Rousseau que van assistir-hi.

- Estudis durant el semestre d'hivern complet de 1927-28 a la Facultat de Lletres de la Universitat de Ginebra i participació en quatre cursos: Història de l'Educació; Educació Moral; Pedagogia experimental; Psicologia experimental. Aquests cursos li van servir per obtenir el Certificat de Pedagogia d'aquesta Universitat.
- Estudis a l'Institut J.-J. Rousseau de Ginebra durant els semestres d'hivern i estiu del curs 1928-29, i obtingué el Certificat d'estudis de l'Institut. A més va participar en les conferències i seminaris organitzats dins la institució.
- Assistència a les classes d'algunes assignatures del Doctorat de Filosofia (secció de pedagogia): Filosofia (prof. Werner); Filosofia Moral; Psicologia (prof. Piaget) i Pedagogia experimental (prof. Bovet)⁴⁰.
- Participació en el curs d'estiu de 1928 i en el curs sobre l'educació i la pau organitzat durant el mateix estiu pel *Bureau International d'Éducation* de Ginebra.

Jesús Sanz va aprofitar, fins al darrer segon, l'estada a Ginebra i es va imbuir completament del clima de l'Institut Rousseau dominat per l'esperit científic i orientat a la construcció de les ciències de l'educació, però també per un esperit liberal i amical que es respirava en totes les seves activitats. Els cursos de psicologia i pedagogia es complementaven amb visites a les escoles ginebrines i altres activitats en les quals no mancaven excursions a la muntanya i vetllades i recepcions a la propietat familiar de Claparède⁴¹. L'internacionalisme i el pacifisme que impregnaven la ciutat durant el període d'entreguerres no passaren gens despercebuts a una ment oberta i desperta com la del professor Jesús Sanz que s'hi va submergir de ple i que, de fet, ja arribava a Ginebra prou motivat⁴². Des d'allà mateix va fer arribar les impressions en forma d'articles publicats a la *Revista de Escuelas Normales* on glossava l'ascens del sentit internacionalista i de la consciència i voluntat de solidaritat humana, la importància dels organismes internacionals, les aportacions dels congressos i reunions

⁴⁰ El certificat expedit a Ginebra el 16 de juliol de 1929 i signat per Pierre Bovet diu, textualment, en relació a Jesús Sanz Poch: «Nous avons été à tous égards extrêmement satisfaits de son travail et de l'intelligence qu'il a apportée à tout ce qu'il a fait chez nous». [Font: Archivo JAE].

⁴¹ Vegeu: «Chronique de l'Institut». *L'Éducateur*, any LX, núm. 25, 18 d'octubre de 1924, pàg. 78-80.

⁴² L'article publicat l'any 1919 en el *Boletín Escolar* de Madrid sobre el caràcter internacional i humanista de la institució escolar és una bona prova d'aquesta motivació a la qual ens referim.

relacionades amb l'educació i la protecció de la infància, l'encert de la creació del *Bureau International d'Éducation*, la preocupació envers el problema de la pau a l'escola abordat en la Conferència Internacional de Praga l'any 1927 i la necessitat de formar els mestres en aquest àmbit convençut que «el problema de la pau és un problema educatiu»⁴³.

L'oportunitat de seguir els cursos i les lliçons amb Claparède, Bovet, Ferrière i Piaget, però també les converses informals i l'oportunitat de conviure, amb majúscules, en aquella renovadora institució en procés de transformació, van servir per ampliar els horitzons intel·lectuals de Jesús Sanz i van impulsar els seus interessos cap endavant, decidit a aplicar allò que havia après en la seva tasca a Catalunya, primer de retorn a Lleida i després a la Normal de la Generalitat a Barcelona, on va poder transmetre aquell esperit i el valor educatiu del clima de la institució. Ginebra sempre seria a prop de l'activitat pedagògica de Jesús Sanz.

3. L'ESCOLA A MIDA EN EL PENSAMENT EDUCATIU DE JESÚS SANZ

De retorn de Ginebra, Jesús Sanz elaborà una part important del propi pensament educatiu al voltant del tema de la selecció dels alumnes ben-dotats que, en realitat, era un pretext per aprofundir en dos conceptes que planaven sobre el debat educatiu de l'època. Per una banda, es feia palesa la preocupació per construir una *escuela a mida*, en expressió manllevada de Claparède; és a dir, una escola que s'adaptés als interessos i aptituds de l'infant i no al contrari. D'altra, el pensament progressista aprofundia en la necessitat d'implantar l'escola única com a distintiu i garantia de la justícia social a la qual havien d'aspirar les societats democràtiques que perseguien, segons les paraules del mateix Jesús Sanz, «suprimir la instrucció superior com a privilegi dels rics»⁴⁴. També per a ell, com veurem en la part final de l'article, l'escola única era una peça clau de la reforma educativa que calia emprendre.

⁴³ Vegeu els articles següents: «La Oficina Internacional de Educación». *Revista de Escuelas Normales*. Volum VI, any 1928, pàg. 7-10; «El camino de la paz: primer curso organizado por la Oficina Internacional de Educación». *Revista de Escuelas Normales*. Volum VI, any 1928, pàg. 292-295. És interessant ressenyar que, de retorn a Lleida, l'any 1929 va impartir un curs sobre l'essència i el funcionament de la Societat de Nacions dirigit als mestres i als alumnes de la Normal.

⁴⁴ Vegeu: SANZ, Jesús. «La selecció dels ben-dotats». *Revista de Psicologia i Pedagogia*. Vol. I, núm. 2, Barcelona, maig 1933, pàg. 165-175.

Sota la divisa de «Pas al talent! Pas als més aptes!» i l'objectiu que «ningú, sigui de la classe social que sigui, no trobi el més lleu obstacle al desenvolupament de les seves aptituds», Sanz va esmerçar esforços per difondre, i a la vegada aprofundir-hi, la necessitat d'aplicar criteris de justícia social a la promoció dels alumnes de primària i secundària⁴⁵. Això el va portar, l'any 1930, a publicar un conjunt d'articles al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, a la *Revista de Escuelas Normales* i a la revista *Baixeras*, que són fruit de la lectura i reflexió sobre l'obra de Claparède i dels estudis de psicologia i pedagogia experimental realitzats durant l'estada a l'Institut Rousseau de Ginebra. Cal esperar, però, a la lectura de l'article publicat l'any 1933 a la *Revista de Psicología i Pedagogia* de l'Institut Psicotècnic de la Generalitat i el Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, per trobar-hi la formulació més madura d'aquestes idees i l'acoblament entre l'escola única i l'escola a mida, a la qual acabem de referir-nos en encetar aquest apartat.

Jesús Sanz havia sentit de primera mà les idees de Claparède i havia aprofundit en la lectura de *L'école sur mesure* (1920) i *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers* (1921)⁴⁶. En aquests treballs, Claparède, a través del prisma de l'educació funcional, plantejava l'aplicació dels estudis de psicologia de la intel·ligència i, més concretament, de les aptituds dels infants, al principi d'individualització a l'escola.

El psicòleg suís evidencia l'existència de la diversitat individual a l'aula basant-se en les aptituds que defineix com «la disposició natural a conduir-se d'una determinada forma, a comprendre o sentir amb preferència certes qüestions o executar certs tipus de tasques»⁴⁷, o també com «qualsevol caràcter psíquic o físic, considerat des del punt de vista del rendiment»⁴⁸. A partir de la valoració de la importància de les aptituds amb vista a l'aprenentatge i, sobretot, de la necessitat de tenir en compte la diversitat d'aptituds en els alumnes,

⁴⁵ El mes de desembre de l'any 1929 Jesús Sanz va publicar un article a la revista *Lleida* amb el títol «La justícia social en la educació».

⁴⁶ La versió castellana de *L'école sur mesure* (*La escuela a la medida*) va ser editada de forma conjunta per la *Asociación de amigos del Instituto Rousseau* i l'editorial La Lectura. La traducció va anar a càrrec de Mercedes Rodrigo que també va traduir altres obres de Claparède, igual que Pere Rosselló. Ambdós havien estat alumnes que havien coincidit en aquella institució ginebrina.

⁴⁷ Vegeu: CLAPARÈDE, Édouard. *La escuela a la medida*. Madrid: Asociación Española del Instituto J. J. Rousseau/ Ediciones La Lectura, (sd), pàg. 7.

⁴⁸ Vegeu: CLAPARÈDE, Édouard. *Cómo diagnosticar las aptitudes en los escolares*. Madrid: Aguilar, 1950, pàg. 21. També existeix una edició anterior de la mateixa editorial a partir d'una traducció de Josep Xandri Pich.

Claparède rebutja el patró de l'anomenat «alumne-mitjà» per determinar el nivell de l'aula i argumenta que la negació de les diferències individuals és anar en contra de la naturalesa. Davant les diverses opcions que es presenten per gestionar i organitzar els aprenentatges a l'aula i a l'escola, a *L'école sur mesure* revisa les solucions de les classes paral·leles no fixes, les classes mòbils i les seccions paral·leles, però s'inclina per l'aplicació de les opcions que consisteixen en una combinació de l'horari comú dedicat a la cultura general per a tots els alumnes i de les matèries opcionals orientades a l'aprofundiment o reforç d'aspectes de la cultura general i al conreu de les aptituds especialitzades. Aquesta solució seria la més propera a l'escola a mida que Claparède proposava d'ençà de l'any 1901 quan va emprar per primera vegada aquest terme en una conferència a la Societat mèdica de Ginebra. Es tracta, com és prou evident, d'un concepte lligat a la pedagogia diferenciada que entronca de forma ben coherent amb l'enfocament de l'educació funcional de Claparède.

Al capdavant però, allò que més preocupava i interessava a un psicòleg experimental com Claparède era la fonamentació de la selecció dels alumnes i l'avaluació de les aptituds com a primer pas per a una bona aplicació de la diferenciació i del procés d'adaptació de l'escola a l'alumne i no a la inversa. De fet, l'escola a mida era impossible sense un bon coneixement de l'alumne i un bon procés d'orientació escolar.

El deixeble Sanz, entusiasta seguidor dels plantejaments del mestre suís que li havia obert nous horitzons de pensament pedagògic, descobreix la vàlua d'aquestes aportacions i veu l'oportunitat i necessitat de divulgar-les en un entorn escolar massa encotillat encara per plantejaments tradicionals. En els articles que dedica a aquesta temàtica, Sanz fa un estudi comparat dels processos de selecció dels alumnes ben-dotats a Alemanya, EUA, Bèlgica i Suïssa per evidenciar els avenços de la psicologia aplicada que permeten valorar i determinar les aptituds i no només els resultats escolars. Es mostra preocupat i interessat per la detecció dels alumnes capacitats amb vista a la promoció de primària a secundària i afavorir aquells que, sense recursos familiars, podrien quedar fora del sistema educatiu. Podríem dir que l'interès és més polític i pedagògic que no pas estrictament psicològic. No és debades que presta molta atenció a l'experiència ginebrina de la fundació *Pour l'avenir* que, des de l'any 1920, dota un fons de beques per a alumnes de l'escola pública ginebrina que, malgrat no tenir recursos familiars, mereixen passar a l'escola secundària i són seleccionats a través d'un procés de caràcter científic. En aquesta selecció hi tenia un paper rellevant l'aplicació de diversos tests de mesura de les aptituds individuals per damunt dels resultats dels exàmens,

que representaven la tradició davant la modernitat dels mètodes de la psicologia experimental i aplicada.

Si bé és cert que, inicialment, Sanz defensa el model de la separació de les classes «*faibles*» i les classes per als millor dotats, la justificació radica en l'objectiu final d'assolir l'escola única per al qual era necessari un procés de selecció que garantís una bona transició entre la primària i la secundària i promogués la justícia social. L'any 1931, amb un peu a Lleida i un altre a punt per entrar a la nova Normal de la Generalitat, Jesús Sanz va impartir un curs sobre la selecció dels *ben dotats* a l'Escola d'Estiu en el qual va tenir oportunitat d'exposar àmpliament les reflexions sobre aquesta temàtica. El programa del curs és una declaració d'intencions i d'inquietuds, però també és una síntesi de les preocupacions de Sanz amb vista a fer compatibles alguns postulats metodològics de la psicologia i pedagogia experimentals amb els anhels de reforma i justícia social⁴⁹.

La filiació envers el pensament de Claparède es mostra en bona part dels treballs posteriors a l'estada a Ginebra. Valgui com a exemple el seguiment que feia de l'obra de Claparède en les ressenyes de publicacions, articles i conferències com la de l'Ateneu de Barcelona organitzada pels Cursos Tècnics de Pedagogia l'any 1930, sobre el tema del sentiment d'inferioritat en l'infant⁵⁰.

⁴⁹ El curs va tenir un notable èxit per la temàtica i pel prestigi del qual gaudia el jove professor, i va propiciar una conferència i un debat sobre l'escola única al quals ens referirem en la part final de l'article, protagonitzats pel mateix Sanz, dins les activitats de la Setmana final. El programa del curs, desenvolupat durant sis sessions dobles entre els dies 28 de juliol i 3 d'agost de 1931, era el següent: «Antecedents.- La justícia social en l'educació i la formació de les elits.- Concepte del ben dotat i dret al desenvolupament de les seves aptituds.- L'escola a mida i la classificació dels alumnes.- Concepte del supernormal.- Realitzacions: La selecció a Ginebra, Anglaterra, Estats Units, Alemanya i Bèlgica.- Tècnica de les seleccions: textos utilitzats.- La fitxa escolar: informacions que demana.- El mestre i la selecció dels supernormals.- L'educació especial dels supernormals».

La vinculació de Jesús Sanz amb l'Escola d'Estiu s'havia iniciat en l'edició de l'any 1923 quan va integrar el reduït grup de dotze alumnes que van participar en el seminari, dirigit per Pompeu Fabra, amb el títol «Curs Superior de Català». Aquell mateix any va ser escollit, com a representant de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, per formar la comissió de la Setmana final de l'Escola d'Estiu. La dictadura de Primo de Rivera va impedir que l'Escola d'Estiu i, per tant, la comissió actués en els anys següents, fins a la represa de l'any 1930. A més de la participació ja assenyalada de l'any 1931, Sanz va impartir un curs sobre «L'educació literària de l'infant» durant l'edició de 1932, quan ja actuava com a secretari de la Normal de la Generalitat i de la mateixa Escola d'Estiu.

⁵⁰ Va ser Alexandre Galí, un dels millors intèrprets a casa nostra dels fonaments pedagògics de Claparède i director dels Cursos Tècnics de Pedagogia, qui va aprofitar la seva estada a Barcelona amb motiu de la Sisena Conferència Internacional de Psicotècnia de 1930 per convidar-lo a impartir aquesta conferència a l'Ateneu barcelonès. Galí, que també havia fet una estada a Ginebra per participar en els cursos d'es-

En la crònica i el comentari publicat a la *Revista de Escuelas Normales*, Sanz destaca l'expressió amb la qual Claparède va concloure la seva dissertació: «cal que l'educació s'adapti a l'infant» per assolir l'ideal de l'escola a mida⁵¹.

Aquesta influència també es fa palesa en la decisió de seguir un curs de psicologia aplicada al treball en el *Instituto de Orientación y Selección Profesional* de Madrid i la participació activa en els treballs de la Sisena Conferència Internacional de Psicotècnia, celebrada a Barcelona el mes d'abril de 1930 en la qual va presentar una comunicació sobre «*Le travail et les aptitudes des interprètes parlementaires*»⁵². Aquesta aportació és el resultat d'un treball de recerca realitzat durant l'estada a Ginebra amb l'objectiu d'explorar i analitzar les aptituds d'una professió important en el context internacionalista del moment. Els resultats que Sanz va aportar a la conferència de Barcelona són fruit de l'anàlisi de les respostes a una enquesta feta a un grup d'interprets i de les observacions directes dutes a terme a les sessions de la Societat de Nacions, i a diversos congressos i conferències internacionals celebrades a la ciutat. Durant el procés de la recerca va estar assessorat pel professorat de l'Institut Rousseau, i en els resultats i conclusions s'hi reflecteix una clara intencionalitat educativa i, al capdavant, un interès per aportar elements de millora per a la formació de la professió. Aquest interès envers els temes d'orientació i selecció professional el van portar a col·laborar amb Eusebi Martí en l'Oficina-Laboratori d'orientació professional de Lleida⁵³.

tiu de l'Institut Rousseau de l'any 1922 i en el *III Congrès d'Éducation Morale* celebrat els dies 28 juliol-1 d'agost del mateix any, es reconeix deutor d'algunes aportacions de Claparède en la coneguda obra *La mesura objectiva del treball escolar* (Vic: Eumo, 1984).

⁵¹ Vegeu: SANZ, Jesús. «El sentimiento de inferioridad en el niño. Conferencia pronunciada en Barcelona por el Dr. E. Claparède». *Revista de Escuelas Normales*. Vol. VIII (1930), pàg. 204-206.

⁵² Vegeu: SANZ, Jesús. «Le travail et les aptitudes des interprètes parlementaires». *Anal d'orientació professional- Sisena Conferència Internacional de Psicotècnia, Barcelona 1930*. Barcelona: Escola del Treball, núm. 4 (1930), pàg. 303-318.

⁵³ Eusebi Martí Lamich (1885-1961) va ser cap de la Delegació provincial d'Indústria de Lleida i membre del Patronat de Formació Professional d'aquesta ciutat, on va crear una Oficina-Laboratori d'Orientació Professional. L'any 1930 es va traslladar a Madrid on va ocupar la presidència del *Consejo de Industria*, des d'on va col·laborar amb el *Instituto Nacional de Psicología Aplicada y Psicotecnia*. (Vegeu: *Revista de Psicología general y aplicada*. Madrid: Instituto Nacional de Psicología aplicada y Orientación profesional. Vol. XVI, núm. 57, any 1961, pàg. 185).

4. LA FORMACIÓ DELS MESTRES I LA RENOVACIÓ DE LES ESCOLES NORMALS

L'època de Jesús Sanz va ser un temps de reforma de la formació del mestre i de l'estructura i organització de les escoles normals. Durant l'itinerari formatiu va viure l'aplicació del pla Bergamín de l'any 1914 i durant l'exercici professional va viure de ple el debat sobre la reforma de les Normals impulsat des d'un moviment regenerador dels propis normalistes al llarg del període 1920-30. Es tracta del debat que desemboca en la introducció del model professional en el pla de 1931 i que ell va viure a la Normal de la Generalitat a Barcelona, després de l'experiència docent i de gestió de Lleida, ja que no podem oblidar que l'excel·lent professor de llengua i literatura també va ocupar càrrecs de gestió.

La vocació normalista s'inicià en l'etapa d'estudiant inquiet, actiu i compromès que escrivia a les pàgines de la revista *Minerva* dels estudiants gironins: «*El ideal que con más calor y vida ha de poseer el buen normalista es el ideal de que la clase a que pertenece no sea incluida en la gran masa estudiantil cuya actuación indigna deploramos. Y este ideal lo ha de poseer y lo ha de vivir, porque la dignidad de la carrera del Magisterio exige formalidad y exige honradez en sus miembros, y para satisfacer esta exigencia se debe empezar en la base, que radica en la formación del profesorado. (...) El fin elevado del Magisterio exige juventud culta en todos los órdenes y, dignifíquese, procurando que la clase normalista llegue a constituir una clase civilizada, culta y formal, una clase que no lleve en su orientación y conducta los vicios y defectos que por desgracia son ostensibles en la orientación y conducta del resto de la gran masa estudiantil. Procure, en una palabra, hacerse digno virtualmente de la profesión a que aspira*»⁵⁴.

El pensament educatiu de Jesús Sanz es va conformant tot amarant-se dels principis de l'educació activa i, sense oblidar el protagonisme de l'infant, imagina el Mestre, en majúscules, com la clau de volta de l'edifici i l'obra escolar. La sinceritat i l'impenta juvenil, en un difícil equilibri de sentit crític, rigor i seny, l'impulsen a preguntar-se davant la tasca del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat un «què cal fer?» agosarat però optimista. Segons ell, era necessari influir damunt els mestres a través de revistes pedagògiques ben orientades i de l'extensió de les escoles d'estiu a Girona, Lleida i Tarragona, però també era necessari millorar el sou i les condicions de treball i, per damunt de tot, completar la formació que els mestres rebien a les Normals⁵⁵.

⁵⁴ Vegeu: SANZ, Jesús. «El buen normalista». *Minerva*, any II, núm. 10, gener 1916, pàg. 2-4.

⁵⁵ Aquestes inquietuds i propostes foren plasmades en l'article «Envers una veritable política catalana». *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, Any IV, Barcelona: gener de 1920, núm. 1,

Aquest esperit de valoració i enaltiment de la figura del mestre i, com a conseqüència, de la formació que havia de rebre l'encaminaren cap a la vocació de professor normalista. La sòlida formació rebuda a Madrid, l'experiència d'uns anys d'exercici professional a la Normal de Lleida i l'oportunitat de conèixer altres realitats durant els estudis a Ginebra li aporten els arguments necessaris per participar en el moviment normalista i en el debat entorn de la construcció d'un nou model professional durant els anys 1928 i 1929. A les pàgines de la *Revista de Escuelas Normales*, la publicació nascuda l'any 1923 per iniciativa de l'Associació nacional de professorat numerari⁵⁶, Jesús Sanz hi aporta les anàlisis dels models de formació dels mestres a Ginebra, Lausana, Zurich i Basilea a Suïssa i aprofita per plantejar els temes clau de la necessària reforma.

De fet, l'any 1926, Jesús Sanz ja havia manifestat, des de les pàgines de la revista, la preocupació per l'estat dels estudis de llengua i literatura dins els plans de formació de les escoles Normals, fent una crítica dels programes oficials i una crida a la reflexió col·lectiva i a la necessitat d'una renovació metodològica. L'any 1928 Sanz signa dos articles sobre la formació dels mestres a Suïssa en els quals focalitza l'interès i posa l'accent en el caràcter universitari de la formació del mestre perquè és «*la moderna y casi universal aspiración de los maestros*»⁵⁷.

Davant dels tres possibles models organitzatius analitzats (la secció pedagògica d'un Gimnasyum o institut, l'escola Normal i la via universitària), Sanz valora les possibilitats de les relacions amb la universitat i, per damunt de tot, el caràcter universitari de la formació que s'imparteix a l'Institut Rousseau. En definitiva, podríem dir que li importa més el caràcter i el contingut i rigor de la formació que la fórmula concreta: una bona formació es pot fer tant a través d'un institut pedagògic lligat a la universitat com dins d'una facultat universitària.

Les consideracions sobre les relacions de la formació dels mestres amb la universitat no esgoten pas el debat i Sanz insisteix a dibuixar totes les reformes

pàg. 11-13. Com a exemple del seu esperit crític remarcuem l'opinió que li mereixen els *Quaderns d'estudi* que qualifica com «la realització desencertadíssima d'una idea molt escaient» en el marc d'una política que es preocupa molt de «l'alta cultura» i s'oblida de l'ensenyament bàsic.

⁵⁶ Vegeu: DíEZ TORRE, Alejandro R.; POZO ANDRÉS, M. del Mar. DEL.; SEGURA REDONDO, Manuel. «La Revista de Escuelas Normales: una publicación de regeneración normalista nacida en Guadalajara (1923-1936)». *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, núm. 1 (1988), pàg. 9-29.

⁵⁷ Vegeu: SANZ, Jesús. «La formación de los maestros en Suiza. Escuela Normal y Universidad». *Revista de Escuelas Normales*. Volum VI, any 1928, pàg. 129-132; «La formación de los maestros en Suiza. La formación universitaria en Ginebra». *Revista de Escuelas Normales*. Vol. VI, any 1928, pàg. 252-255.

necessàries. Per això ens fa notar la importància d'aplicar tests d'aptitud durant el procés d'admissió i ingrés als estudis, la conveniència d'intensificar la formació estètica absolutament oblidada en els plans d'estudi, l'aposta per una formació única per al magisteri en tots els graus sense oblidar els principis d'adaptació i especialització que tinguin en compte les singularitats del parvulari i l'escola primària, i la necessitat que els centres de formació disposin de flexibilitat i autonomia pedagògica sense que es fixin per decret els continguts dels estudis. No hi ha dubte que la vivència intensa i el coneixement directe de l'aplicació de la reforma encetada a Ginebra a partir de 1927 i del procés de transformació de l'Institut Rousseau en institut universitari van marcar plenament els temes d'interès del professor Sanz⁵⁸. Finalment, cal esmentar la preocupació per garantir la qualitat de les pràctiques i el criteri de selecció de les escoles on fer-les: «*En lugar de una escuela cualquiera, como la inmensa mayoría de graduadas anejas a nuestras Escuelas Normales de Maestros que ni destacan por las condiciones de su instalación ni por el trabajo que en las mismas se realiza, (en Ginebra) hay escuelas de aplicación verdaderamente ejemplares*». El llistó de Sanz estava situat molt amunt perquè a Ginebra va viure i veure com les pràctiques es feien a la *Maison des Petits* dirigida per les mestres Lafendel i Audemars i a l'*École du Mail* dirigida per Dottrens.

5. L'ESCOLA, LA LLENGUA I EL COMPROMÍS SOCIAL I POLÍTIC

La intensitat amb la qual el jove professor Sanz vivia els temes educatius queda plenament reflectida en la forma com els abordava: amb valentia i manifestant públicament les opinions i conviccions. Darrera d'aquest esperit lliure i obert hi havia un fort compromís social i polític expressat en una aposta per l'escola i per la llengua pròpia del país i vehiculat a través d'un pensament progressista, d'arrel catalanista, que es desmarcava del nacionalisme conservador que considerava «d'actuació limitada i parcial» perquè descuidava l'ensenyament bàsic. Enfront d'aquella posició apostava per una «actuació verament nacional» sobre la base de l'escola primària que, segons ell, hauria de

⁵⁸ Vegeu: VIDAL, Fernando. «L'Institut Rousseau au temps des passions», *Éducation et Recherche*, any X, 1/1988, pàg. 60-78; BOVET, Pierre. *Vingt ans de vie: L'Institut J.-J.- Rousseau de 1912 à 1932*. Neuchâtel: Delachaux & Niestlé, 1932 (Traducció castellana: *La obra del Instituto J. J. Rousseau*. Madrid: Espasa-Calpe, 1934); ROSSELLÓ, Pedro. *El Instituto J. J. Rousseau. Sus hombres, su obra. Sugerencias que para nuestro país pueden derivarse de su funcionamiento*. Madrid: J. Cosano, 1923.

ser el punt de partida de la veritable *renacionalització* de Catalunya: «Una veritable política catalana s'hauria proposat, de bon principi, la conquesta de l'Escola primària. (...) La política cultural catalana serà sempre coixa i faltada de base sinó disposa de l'instrument que forma les generacions que pugem»⁵⁹. En aquesta escola, la llengua pròpia del país era la peça clau perquè l'Escola que no respecta el dret de l'infant al propi llenguatge i a la pròpia originalitat d'esperit és un «mitjà de dominació moral»⁶⁰.

No és casual, doncs, que Jesús Sanz s'inclinés envers una dedicació professional entorn de l'ensenyament de la llengua i la literatura, conscient que es tractava d'un element clau de l'educació i de l'escola primària. Més enllà de l'escola, els articles de crítica literària en algunes revistes com *Vida Lleidatana* reflecteixen una voluntat d'anar més lluny d'un estudi local i pretenen donar una visió nacional amb una clara voluntat pedagògica de divulgació i, sobretot, demostren una gran capacitat d'anàlisi i de profunditat al costat d'una notable sensibilitat⁶¹.

En l'àmbit escolar Sanz es va preocupar pels temes relacionats amb les creacions escrites dels alumnes que qualificava com l'expressió de les forces interiors dels infants. D'aquí l'interès per la premsa infantil educativa i, de forma particular, per aquells periòdics infantils redactats pels mateixos infants. En aquest punt les fonts d'inspiració i els models eren propers i llunyans a la vegada. Per una banda lloava l'experiència de Sebastià Pla a Girona amb *Ploma i llapis* (1917-1922) al costat de *L'Écolier Romand* de la Suïssa francesa que valorava com l'esforç de mestres i escriptors per compartir la causa comuna del servei a l'escola amb un doble objectiu: l'educació esteticoliterària i la formació moral. D'aquí a l'interès per l'ús de la impremta a l'escola ja només hi havia un pas: l'oportunitat de conèixer *La Gerbe* i *L'Imprimerie à l'École*. L'entusiasme per aquestes produccions, que entroncaven perfectament amb els seus interessos de promoure l'esperit creatiu dels infants, va tenir molt a veure amb la introducció d'aquestes tècniques a Catalunya a través dels seus amics de Lleida.

⁵⁹ Vegeu: SANZ, Jesús. «Envers una veritable política catalana». *Bulletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, Any IV, Barcelona: gener de 1920, núm. 1, pàg. 11.

⁶⁰ VEGEU: SANZ, Jesús. «L'escola, fi o medi?». *El Magisterio Gerundense*, any XIV, 22 de gener de 1919, núm. 516, pàg. 8.

⁶¹ La revista *Vida Lleidatana* va aparèixer la primavera de l'any 1926. Abans i després de l'estada a Ginebra, Jesús Sanz hi va publicar una sèrie d'articles on analitzava els estudis d'història de la literatura catalana, els Jocs Florals de Lleida i les creacions literàries d'alguns autors lleidatans. Al costat de l'*Ateneu*, la revista era un dels pilars bàsics de la vida cultural de la ciutat del Segre. Jesús Sanz també va col·laborar activament a la revista *Lleida*, creada l'any 1925 i vinculada al catalanisme republicà.

Durant l'estada a Ginebra va conèixer, a través de Ferrière, la tasca educativa del mestre francès Célestin Freinet i la Cooperativa de l'Ensenyament Laic (CEL). Les noves tècniques de Freinet li van desvetllar l'interès i van induir-lo a recollir diferents materials «una pequeña prensa rudimentaria, construida en madera, y algunos ejemplares de publicaciones infantiles realizadas por los niños de las escuela francesas. También se trajo ejemplares de *La Gerbe*, sección de trabajos infantiles y de *l'Imprimerie à l'École*, periódico del movimiento francés»⁶². El llibre *Plus de manuels scolaires* també va ser una descoberta que s'emportà de Ginebra. De tornada a Lleida va transmetre aquest coneixement a l'inspector Herminio Almendros i alguns mestres del grup *Batec*, com José de Tapia i Patricio Redondo, que van ser els pioners de la introducció de la tècnica de la impremta a l'escola a Montoliu i Puigvert. D'aquesta forma és com Jesús Sanz es va convertir en protagonista de la introducció de les tècniques Freinet a Catalunya i Espanya d'una manera decidida⁶³. No hi ha dubte que l'interès i la preocupació de Sanz per l'ensenyament de la llengua eren un terreny abonat per a la recepció de les renovadores tècniques.

Jesús Sanz va participar activament en el moviment cooperativista freinetià i va intervenir en l'estada de Freinet a Barcelona per participar a l'Escola d'Estiu de 1933. El mes de juliol de 1935, quan ja era professor de la Normal de la Generalitat, va ser nomenat assessor tècnic de la *Cooperativa Española de la Técnica Freinet*, en la qual figurava amb el núm. 47 de la llista general d'accionistes, durant el *II Congreso de la Imprenta en la Escuela*⁶⁴.

⁶² Segons ALCOBÉ BIOSCA, Josep. «El Movimiento Freinet en España hasta 1939». A: *La Escuela Moderna en España. Movimiento Cooperativo de Escuela Popular*. Bilbao: Zero - ZYX, 1979, pàg. 53-57.

⁶³ La vinculació de Sanz amb el moviment Freinet a Catalunya és ressenyada a: HERNÁNDEZ DÍAZ, José María.; HERNÁNDEZ HUERTA, José Luis. «Bosquejo histórico del movimiento Freinet en España. 1926-1939». *Foro de Educación*, núm. 9 (2007), pàg. 169-202; HERNÁNDEZ HUERTA, José Luis. *La influencia de Célestin Freinet en España durante la década de 1930. Maestros, escuelas y cuadernos escolares*. Villares de la Reina (Salamanca): Globalia Ediciones Anthemia, 2005, pàg. 116-117; JIMÉNEZ MIER, Fernando. *Freinet en España. La revista Colaboración*. Barcelona: EUB, 1996; JIMÉNEZ MIER, Fernando. *Batec. Historia de vida de un grupo de maestros*. Lleida: Edicions Universitat de Lleida, 2007; BLAT, Empar.; DOMÈNECH, Carme. *Herminio Almendros. L'inspector que renovà l'educació*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Publicacions Abadia de Montserrat, 2004, pàg. 25.

Fernando Jiménez Mier, a l'obra *Vida, pensamiento y obra de José de Tapia. Un maestro singular* (Mèxic: 1990, pàg. 74-75), reconstrueix la trobada entre Almendros i Sanz a Lleida. José de Tapia va ser testimoni directe d'aquesta primera reunió on Sanz exposà a Almendros allò que havia conegut al voltant de les tècniques Freinet.

⁶⁴ El reconeixement de la revista *Colaboración*, en donar notícia de la mort de Sanz és una prova evident de l'estret lligam que hi mantenien: «Se nos ha ido Jesús Sanz. Se nos ha ido el compañero, el amigo que nos ayudó y animó siempre, desde el primer momento, con su afecto comprensivo, generoso y cordial, hemos per-

No es va tractar només d'un simple traspass d'informació, sinó també d'una implicació amb el moviment i un convenciment de la utilitat pedagògica de les tècniques Freinet i de l'impremta a l'escola que, més endavant, va portar a les aules de la Normal de la Generalitat a través de les classes de Metodologia del llenguatge⁶⁵.

Sanz també es va ocupar, lògicament, dels problemes del bilingüisme a l'escola i es va convertir en cronista de la Conferència Internacional de Luxemburg de l'any 1928 en la qual va participar. Més enllà d'una visió reduccionista i estrictament nacional, es va interessar per la perspectiva europea i americana a l'hora d'abordar el problema des de l'objectivitat i el treball persistent. En aquesta línia va valorar molt positivament les aportacions de Galí en la ponència «*Comment mesurer l'influence du bilinguisme*» perquè partien de l'estudi dels aspectes metodològics⁶⁶. En plena Segona República i assolida l'autonomia, malgrat la militància republicana, Sanz no va quedar gens satisfet de com s'havia resolt l'encaixament de la llengua i l'ensenyament dins el marc estatal i no s'estava de criticar «la solució inquietadora de la incomprensió dels drets de Catalunya que s'ha donat al problema de l'ensenyament dintre el marc legal de l'Estat», en el parlament de balanç de la Setmana final de l'Escola d'Estiu de 1932⁶⁷.

La preocupació del professor Sanz per la llengua i l'escola s'emmarcava dins un compromís social i polític inspirat en l'humanisme i desbordava la militància política concreta. Es tractava d'un compromís d'amplis horitzons forjat a partir de l'experiència de viure en el país però també d'haver tastat de ple l'ambient de l'Europa d'entreguerres i l'esperit de Ginebra. Per això apel·lava a la crítica del materialisme, a la lluita per la justícia social i a la necessitat de la reforma moral. Sanz era un idealista en estat pur que confiava d'arribar a la veritat,

dido uno de nuestros más inteligentes y decididos colaboradores. Él nos descubrió el camino y nos animó en todo momento con su fe inquebrantable en la virtud de la educación liberadora. Nos ayudó a crear nuestra Cooperativa y era uno de nuestros asesores. Estuvo siempre a nuestro lado comunicándonos su confianza, sus amplios impulsos liberales curiosos de iniciativas nuevas y acogedores de las normas y realizaciones educadoras de avanzada». (Vegeu: «Jesús Sanz». *Colaboración*, any II, núm. 13, abril 1936, pàg. 140).

⁶⁵ Vegeu: CARBONELL, Jaume. *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1977 (2a ed., 1993), pàg. 290-291.

⁶⁶ Vegeu SANZ, Jesús. «Conferencia Internacional de Luxemburgo». *Revista de Escuelas Normales*. Vol VI, any 1928, pàg. 170-173. Sobre aquesta conferència internacional es pot consultar la publicació *Le Bilinguisme et l'Éducation. Travaux de la Conférence internationale tenue à Luxembourg du 2 au 5 avril 1928*. Genève-Luxembourg: BIE/ Maison du Livre, 1928.

⁶⁷ Vegeu: GENERALITAT DE CATALUNYA. Escola Normal. *Escola d'Estiu del 1932*. Barcelona, 1932, pàg. 22.

la bellesa i el bé a través de la nova educació i denostava l'escola instructiva que oblidava la consciència moral, el sentiment estètic, les aptituds i l'orientació professional. Per a ell, el Mestre era un «lluïtador per l'ideal de plena Humanitat» tot fent-se seves les paraules de Renan «*dans la morale, comme dans l'art, dire n'est rien, faire est tout*»⁶⁸.

6. EPÍLEG: LES PERSPECTIVES D'UNA PEDAGOGIA EN CONSTRUCCIÓ

Al llarg de l'article s'han assenyalat prou evidències que ens mostren Jesús Sanz com un home del seu temps, tant en el sentit d'estar marcat pel context que va viure com per la capacitat de connectar amb el batec de les inquietuds i plantejaments generats en aquella època de canvis. Ell fou plenament conscient d'estar immers en un temps de transició i de canvis polítics, socials, econòmics, culturals i, òbviament, educatius. Els va viure a Girona, a Madrid, a Lleida, a Ginebra i a Barcelona.

Hem apuntat també la constatació que la seva pedagogia va ser una «pedagogia en construcció». No podia ser d'altra manera en una persona que veié estroncada tan aviat una vida plena d'inquietuds, de realitzacions i de projectes perquè, al capdavant, no podem oblidar que va morir quan encara no havia complert els 39 anys. Tampoc podia ser d'altra manera en una persona que va rebre una educació potent a Girona, a Madrid i Ginebra i que va continuar formant-se i autoformant-se a partir de les lectures i l'estudi rigorós i incansable. Una revisió de les ressenyes dels llibres i articles que va escriure per a algunes revistes pedagògiques, i una ullada a la biblioteca particular ens mostren un esperit ple de curiositat intel·lectual que cercava estar al dia per ampliar els propis coneixements⁶⁹.

Damunt d'aquesta base va anar construint un pensament educatiu del qual havia anat dibuixant els contorns i omplint de contingut cadascuna de les peces, però en el qual mancava establir les relacions i configurar el quadre final. Una feina llarga que la mort sobtada li va estroncar i que, d'altra banda,

⁶⁸ Vegeu: SANZ, Jesús. «Envers una nova humanitat». *El Magisterio Gerundense*, any XV, 28 d'octubre de 1920, núm. 602, pàg. 2-6.

⁶⁹ La biblioteca particular de Jesús Sanz, conservada a l'arxiu de la família, es troba formada, sobretot, per llibres de literatura catalana (n'hi ha amb dedicatòria de l'autor), espanyola i francesa. També hi destaquen les col·leccions Bernat Metge i Labor, així com alguns títols de Rousseau publicats en francès i alguns manuals i llibres de text de l'època.

la guerra i l'exili haurien entorpit i dificultat. És ben il·lustratiu d'aquesta tasca de construcció un quadern d'apunts que es conserva a l'arxiu familiar i que va ser escrit durant l'etapa d'estudi a Ginebra. Amb pulcritud i de forma sintètica, Sanz va aplegar-hi notes de lectura de llibres i apunts de conferències i cursos conformant les peces d'un trencaclosques inacabat. La psicologia de la infància, la intel·ligència i el llenguatge, la psicologia general, els estudis de psicologia experimental, la filosofia, la psicologia de la personalitat, l'afectivitat de l'infant, l'educació funcional i el joc són algunes de les peces que, a partir d'Stern, Decroly, Claparède, Däniker i una llarga nòmina de psicòlegs i pedagogs, anava omplint de contingut. La inquietud intel·lectual de Sanz no tenia fronteres.

Rousseau i l'*Emili* li descobriren el coneixement de l'ànima de l'infant i el van convèncer de la importància d'apropar-se a l'obra dels grans pedagogs. Cossío, des del curs de pedagogia, li mostra l'essència de l'educació sota la divisa que «educar és vivificar»: l'educació és la condició essencial per a la vida. Amb el suport d'aquests i altres fonaments teòrics Sanz va orientar-se envers la pràctica educativa i, més concretament, cap a l'ensenyament de la llengua. El marc d'aquesta pràctica estava delimitat per l'anhel d'establir una política cultural i educativa adequada per a la Catalunya del primer terç del segle XX. L'escola única, l'escola pública, l'escola catalana i l'escola democràtica són els elements clau d'aquesta política que sempre mirava enfora i buscava els referents europeus, sobretot a França i Suïssa. Aquesta obertura de la mirada del professor Sanz també és característica de l'opció política: la militància en el partit d'Esquerra Republicana de Catalunya, amb una clara permeabilitat de les idees socialistes que li arribaren de la relació amb Costal i del coneixement dels plantejaments de Luzuriaga. Per això, l'*Escola Única* és la millor síntesi del seu pensament educatiu sota la influència dels anhels de justícia social. Els referents europeus són prou coincidents: França, la llei Ferry, «*Les Compagnons*», etc. De fet es tracta d'una expressió més del programa escolar republicà basat en l'escola única, activa, pública i laica que Luzuriaga es va encarregar d'elaborar i difondre a través de les conegudes obres *La escuela unificada* (1922), *La escuela nueva pública* (1931) i *La escuela única* (1931)⁷⁰.

Precisament va ser l'any 1931, en una conferència no programada inicialment dins la Setmana final de l'Escola d'Estiu, que Jesús Sanz va fer pública la

⁷⁰ Vegeu: LUZURIAGA, Lorenzo. *La escuela única*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2001 (Introducció d'Herminio Barreiro, pàg. 11-41); *La escuela nueva pública*. Madrid-Buenos Aires: Losada, 2002 (Pròleg, «La coherencia de un liberal honrado», de Claudio Lozano, pàg. 9-44).

síntesi més elaborada sobre el concepte d'*escola única*⁷¹. L'esquema que va defensar situava l'escola única entre dos pols. A una banda l'escola burgesa, l'escola confessional, l'escola regional i l'escola selectiva per als ben dotats; a l'altre extrem, l'escola popular, l'escola laica, l'escola estatal i l'escola que es preocupava dels alumnes retardats.

Els principis eren clars: la justícia social i la pau universal. La finalitat també: «aplegar tots els infants sense prejudicis de casta i donar a cada un d'ells, segons les seves aptituds, la màxima preparació de què fos capaç». Els elements principals també hi eren tinguts en compte i el llistat és tot un programa de política educativa: la preparació dels mestres, la coordinació entre la primera ensenyança i l'ensenyament secundari, la construcció de noves escoles, l'orientació escolar i l'ensenyament de les noies.

El debat que va seguir la conferència del professor Sanz va ser viu, intens i aclaridor. Alexandre Galí hi va participar suggerint la incorporació d'un nou element a l'esquema de Sanz: «l'escola única diferenciada en ordre a la funció». Els altres participants, entre ells Patricio Redondo, van posar al centre del debat l'escola laica i neutre i van defensar l'escola única. El debat va ser una ocasió per fer públics els sincers i elevats agraïments al professor que «aprofita qualsevol avinentesa per reunir-nos i enfrontar-nos per parlar dels problemes de la realitat viscuda». Les paraules del mestre de Son (Lleida) van merèixer una unànime aprovació, en forma d'aplaudiments generals, per part del públic assistent i participant. No és agosarat pensar que aquest debat va obrir la porta del més ampli i intens que, com a conversa pedagògica sobre l'escola unificada, va acollir l'Escola d'Estiu de 1934. En aquest element central del propi pensament educatiu Sanz també va escoltar el batec dels temps, va copsar-lo i va posar els fonaments teòrics que, paradoxalment, el temps no li va permetre concloure.

7. ARXIU I DOCUMENTACIÓ CONSULTADA

Arxiu de la Família Sanz - Ausàs (Barcelona): Documentació personal i familiar (Fulls de serveis de Jesús Sanz, actes de naixement, matrimoni i defunció), fotografies i biblioteca particular.

⁷¹ La crònica d'aquesta conferència celebrada el 25 d'agost de 1931, substituint la que estava prevista a càrrec de Nicolau d'Olwer, es pot trobar a: *Diari de l'Escola d'Estiu 1931*. Divendres 28 d'agost de 1931, any 1, núm. 23, pàg. 109-112.

Arxiu Institut J.-J. Rousseau (AIJRR)- Universitat de Ginebra: «Fonds général» i publicacions periòdiques.

Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona: Expedients personals de Vicente Sanz Ferreres i Jesús Sanz Poch.

Arxiu de la Universitat de Girona: Expedients acadèmics dels alumnes Jesús Sanz Poch (ref. 01/E208/14) i Maria Mazó Madí (ref. 01/E23/03); Llibres de registre de títols; Expedient de Jesús Sanz Poch, «profesor auxiliar gratuito interino» de la secció de Lletres (ref. 18/57).

Arxiu Històric de Girona: Fons de l'Institut de Batxillerat de Girona (Documents 1463, 1481, 1482 i 1486 de la sèrie «Escola Normal de Mestres de Girona»).

Arxiu Municipal de Girona: Revista *Minerva*.

Archivo de la Junta para la Ampliación de Estudios - JAE: Expedient personal de Jesús Sanz Poch (disponible a:

<http://archivojae.edaddeplata.org/jae_app/JaeMain.html>

Archivo General de la Administración - Alcalá de Henares: Expedient personal de Jesús Sanz Poch (Secció «Educación»; Sig. 32/6112).

*Bibliografia de Jesús Sanz Poch*⁷²

Articles

«¡Realidad!». *Minerva*, any I, Girona: abril 1915, núm. 1, pàg. 2-3.

«Tengamos carácter». *Minerva*, any I, Girona: maig 1915, núm. 2, pàg. 1-2.

«El buen normalista». *Minerva*, any II, Girona: gener 1916, núm. 10, pàg. 2-4.

«L'escola, fi o medi?». *El Magisterio Gerundense*, any XIV, 22 de gener de 1919, núm. 516, pàg. 6-8.

«La Escuela, institución internacional humana». *Boletín Escolar*, núm. 246. Madrid, 6 de març de 1919.

«Envers una veritable política catalana». *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança catalana*, any IV, Barcelona: gener de 1920, núm. 1, pàg. 11-13.

«Esperances i temors». *El Magisterio Gerundense*, any XV, 8 de juliol de 1920, núm. 590, pàg. 3-4.

⁷² En aquest apartat ens limitem a relacionar, seguint un ordre cronològic, les referències bibliogràfiques de contingut pedagògic que hem consultat i localitzat. Cal recordar que l'obra escrita de Jesús Sanz conté altres treballs de caràcter polític i lingüísticoliterari que, de manera genèrica, hem citat en el cos de l'article.

- «Envers una nova humanitat». *El Magisterio Gerundense*, any XV, 28 d'octubre de 1920, núm. 602, pàg. 2-6.
- «Los estudios de Lengua y Literatura en las Escuelas Normales». *Revista de Escuelas Normales*, volum IV, any 1926, pàg. 131-133.
- «Historiografía española». *Revista de Escuelas Normales*, volum V, any 1927, pàg. 97-99.
- «La Oficina Internacional de Educación». *Revista de Escuelas Normales*, volum VI, any 1928, pàg. 7-10.
- «La formación de los maestros en Suiza. Escuela Normal y Universidad». *Revista de Escuelas Normales*, volum VI, any 1928, pàg. 129-132.
- «Conferencia internacional acerca del Bilingüismo». *Revista de Escuelas Normales*, volum VI, any 1928, pàg. 170-173.
- «La formación de los maestros en Suiza. La formació universitària en Ginebra». *Revista de Escuelas Normales*, volum VI, any 1928, pàg. 252-255.
- «El camino de la paz: primer curso organizado por la Oficina Internacional de Educación». *Revista de Escuelas Normales*, volum VI, any 1928, pàg. 292-295.
- «La justicia social en la educación». *Lleida*, desembre 1929.
- «El Tercer Congreso de la Federación Universal de Asociaciones Pedagógicas. Ginebra, 25 julio - 4 agosto de 1929». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VII, any 1929, pàg. 215-218.
- «Una gran exposició internacional pedagògica». *Páginas de Pedagogía. El Día Gráfico*. Any I. Barcelona, setembre 1929.
- «La selección de los niños bien dotados: Alemania, Inglaterra, Bélgica y Suiza». *Páginas de Pedagogía. El Día Gráfico*. Any I. Barcelona, juny, setembre i novembre de 1929.
- «La selección de los niños bien dotados». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, volum LIV, any 1930, pàg. 1-7.
- (Publicat també a la revista *Baixeras*, publicació pedagògica semestral dels Amics del Grup escolar Baixeras, en el núm. 6, abril 1930, pàg. 7-14).
- «La selección de los mejor dotados en Ginebra». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, volum LIV, any 1930, pàg. 100-104.
- (Publicat també a la *Revista de Escuelas Normales*, vol. VII, any 1929, pàg. 302-306)
- «La selección de los niños «bien-dotados» en Ginebra». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VIII, any 1930, pàg. 10-14.
- «El sentimiento de inferioridad en el niño. Conferencia d'E. Claparède en Barcelona». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VIII, any 1930, pàg. 204-206.
- «Periódicos infantiles I». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VIII, any 1930, pàg. 107-110.

- «Periódicos infantiles II». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VIII, any 1930, pàg. 170-174.
- «La composición en la escuela activa». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VIII, any 1930, pàg. 263-266.
- «El profesor Jean Piaget en España». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VIII, any 1930, pàg. 140-141.
- «Rousseau educador». *Revista de Escuelas Normales*, vol. VIII, any 1930, pàg. 241.
- «Le travail et les aptitudes des interprètes parlementaires». *Anal·s d'orientació professional- Sisena Conferència Internacional de Psicotècnia, Barcelona 1930*. Núm. 4. Barcelona: Escola del Treball, 1930, pàg. 303-318.
- «Un curso de Cossío. Iniciación a los problemas fundamentales de la educación y de la Pedagogía». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, volum LV, any 1931, pàg. 9-18 i 48-56.
- (Publicat també a *Revista de Escuelas Normales*, vol. IX, any 1931, pàg. 9-26).
- «l triunfo de la escuela única en Francia». *Revista de Escuelas Normales*, vol. IX-X, abril-maig 1931, pàg. 98-104.
- «La selecció dels ben-dotats». *Revista de Psicologia i Pedagogia*, vol. I, núm. 2, maig 1933, pàg. 165-175.
- «Prólogo». A: VIAL, Francisque. *La doctrina educativa de J. J. Rousseau*. Barcelona - Buenos Aires: Labor, 1931, pàg. 1-4 [Traducció de Jesús Sanz].

*Ressenyes de llibres i revistes publicades a la Revista de Escuelas Normales
i signades per Jesús Sanz.*

- MICHAVILA VILA, Antonio. *La educación estético-literaria y la enseñanza de la Literatura*. Lleida, 1924⁷³.
(vol. III, any 1925, pàg. 27-28).
- BONET, Alberto. *La conciencia moral en el niño. Estudios teórico-prácticos acerca de su contenido y de su formación*. Pròleg del Dr. Tomàs Carreras i Artau. Barcelona: Imp. Eugenio Subirana, 1927.
(vol. VI, any 1928, pàg. 355-356).
- BOVET, Pierre. *L'instinct combatif*. París: Ernest Flammarion, éditeur, 1928 (2a edició)
(vol. VII, any 1929, pàg. 29-30).

⁷³ Es tracta de la primera col·laboració que hem localitzat de Jesús Sanz a la *Revista de Escuelas Normales* en forma de ressenya d'un llibre. L'autor del llibre ressenyat, Antonio Michavila, era un inspector de primer ensenyament a Lleida. Curiosament, en aquest mateix número de gener de 1925 (pàg. 25), hi apareix una breu crònica (sense signar) extreta d'una informació de la premsa de Lleida en la qual es denuncia el lamentable estat de l'edifici de l'Escola Normal de Lleida.

- AUGIER, E. *Une Psychologie est-elle possible?* París: Félix Alcan.
(vol. VII, any 1929, pàg. 30).
Le Bilinguisme et l'éducation. Travaux de la Conferència internationale tenue à Luxembourg du 2 au 5 avril 1928. Genève: Bureau International de l'Éducation.
(vol. VII, any 1929, pàg. 30-31).
Archives de Psychologie. Tom XX, núm. 82, setembre 1928. Genève: Librairie Kundig.
(vol. VII, any 1929, pàg. 87).
Anales de la Sección de Orientación Profesional de la Escuela del Trabajo. Any I, núm. 1, Barcelona, març 1928.
(vol. VII, any 1929, pàg. 89-90).
BARNÉS, Domingo. *El desenvolvimiento del niño.* Barcelona - Buenos Aires: Editorial Labor, 1928.
(vol. VII, any 1929, pp. 236-238).
Anales de la Sección de Orientación Profesional de la Escuela del Trabajo. Any II, núm. 2, Barcelona, març 1929.
(vol. VII, any 1929, pàg. 238-239).
BASSOLS, C. *Examen del nivel mental de los niños del Tribunal tutelar de Barcelona.* Barcelona, 1928.
(vol. II, any 1929, pàg. 273-274).
El sistema de las escuelas rurales en México. Publicaciones de la Secretaría de Educación Pública. Talleres Gráficos de la Nación. México, 1927.
Las Misiones culturales en 1927. Las Escuelas Normales rurales. Publicaciones de la Secretaría de Educación Pública. Talleres Gráficos de la Nación. México, 1927.
(vol. II, any 1929, pàg. 274-275).
L'imprimerie à l'école. Revue Pédotechnique mensuel, organe de la Coopérative de l'Enseignement laïc. Núm. 35. Octubre 1930.
(vol. VIII, 1930, pàg. 329-330).
PRÜFER, Johannes. *Federico Froebel.* Barcelona - Buenos Aires: Labor, 1930.
(vol. VIII, 1930, pàg. 33).
PLA CÁRCELES, José. *La Sociedad de Naciones. Lo qué es y cómo funciona.* Madrid: Compañía Ibero-Americana de Publicaciones, 1929.
(vol. VIII, 1930, pàg. 34).
Primer libro. Lectura, Escritura y Dibujo. Desarrollo de la atención, de la observación y primeras nociones de cálculo. Girona: Dalmau Carles, Pla, SA, 1930.
(vol. VIII, 1930, pàg. 325-326).
JOU, Llorenç. *Calendari Pedagògic.* Barcelona: Imp. Elzeviriana/ Llibreria Camí, 1930.
(vol. IX, 1931).